

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitaciji fakultet

Diplomski rad
Son Rise program za djecu s poremećajem iz spektra autizma-prikaz slučaja

Ime i prezime studenta: Ana Miletović

Zagreb, rujan, 2018.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Son Rise program za djecu s poremećajem iz spektra autizma-prikaz slučaja

Ime i prezime studenta:

Ana Miletović

Ime i prezime mentora:

doc.dr.sc. Jasmina Stošić

Zagreb, rujan, 2018.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad “Son Rise program za djecu s poremećajem iz spektra autizma-prikaz slučaja” i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ana Miletović

Zagreb, rujan, 2018.

Zahvala

Neizmjereno sam zahvalna majci Nataši i njezinom malom borcu I. B. koji su pristali na sudjelovanje u istraživanju i pomogli mi u prikupljanju podataka.

Zahvaljujem se mentorici, docentici dr. sc. Jasmini Stošić na pruženoj stručnoj pomoći i svim korisnim sugestijama potrebnim za izradu ovog diplomskog rada.

Na kraju se zahvaljujem svojoj obitelji koja je u svakom trenutku pisanja bila uz mene i pružala mi veliku podršku.

Son Rise program za djecu s poremećajem iz spektra autizma-prikaz slučaja

Ana Miletović

doc.dr.sc. Jasmina Stošić

Odsjek za inkluzivnu edukaciju i rehabilitaciju

Sažetak

Socijalna interakcija je dvosmjernan proces koji predstavlja ostvarivanje veze između osobe i okoline. Podrazumijeva razmjenu emocija, iskustva, mišljenja i znanja. Djeca s poremećajem iz spektra autizma imaju teškoće u socijalnoj komunikaciji i socijalnoj interakciji koje se odnose na teškoće u uspostavljanju, održavanju i razumijevanju odnosa. Budući da Son-Rise program smatra da je poremećaj iz spektra autizma poremećaj socijalne interakcije upravo će cilj ovog istraživanja biti dobivanje uvida u učinak Son-Rise programa na vještine socijalne interakcije sa svrhom dobivanja uvida u napredak na području iniciranja komunikacije od strane dječaka te prikaz različitih verbalnih iskaza situaciji. Također se provedbom Son-Rise programa želio dobiti uvid u kvalitetu simboličke i funkcionalne igre kroz tri procjene: inicijalna procjena, procjena u sredini intervencije i finalna procjena. U istraživanju je sudjelovao dječak u dobi od 7, 6 godina s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma te njegova majka s kojom je proveden intervju. Son-Rise program se provodio u obiteljskom domu dječaka u periodu od četiri mjeseca (veljača, ožujak, travanj, svibanj) u posebnoj prostoriji osiguranoj od vanjskih distrakcija kako bi se dijete osjećalo sigurno i motivirano. Za potrebe ovog istraživanja provedena je analiza video zapisa prema protokolu izrađenom za svrhu ovog istraživanja. Za svaki mjesec je analizirano po dva videa, ukupno njih osam. Varijable koje su se pratile odnosile su se na iniciranje komunikacije od strane dječaka te dječakovo pridavanje različitih verbalnih iskaza situaciji. Varijable koje su se pratile u igri odnosile su se na kvalitetu funkcionalne i simboličke igre.

Rezultati su potvrdili učinkovitost primjene Son-Rise programa kod dječaka s poremećajem iz spektra autizma na području igre, dok u komunikaciji dječak u posljednja četiri mjeseca nije pokazao napredak. Rezultati također ukazuju na implementaciju programa u daljnje ciljeve za dijete kao i na potrebu ohrabrivanja roditelja u iskazivanju vlastitog stava prema djetetu, a koji se odnosi na prihvatanje, entuzijazam i motivaciju. Kako bi se Son-Rise pristup mogao učinkovitije provoditi potrebno ga je evaluirati te uvidjeti u kojim područjima najviše doprinosi pozitivnim ishodima razvoja te ukazati na područja i intervencije u koje je ključno unijeti promjene.

Ključne riječi: poremećaj iz spektra autizma, socijalna interakcija, komunikacija, igra, Son-Rise program

Son Rise program for children with autism spectrum disorder-case study

Ana Miletović

doc.dr.sc. Jasmina Stošić

Department of Inclusive Education and Rehabilitation

Abstract

Social interaction is a two-way process that represents relationship between the person and the environment. It implies exchange of emotions, experiences, opinions and knowledge. Children with autism spectrum disorder have difficulties in social communication and social interaction that relate to difficulties in establishing, maintaining, and understanding relationships.

Since the Son-Rise program considers that the autism spectrum disorder is a social interaction disorder, the purpose of this research will be to gain insights into the Son-Rise program impact on the skills of social interaction with the aim of getting insight into the progress in initiating communication by the child and the child's giving different verbal statements to the situation. Also, by implementing Son-Rise, the program wanted to gain insight into the quality of symbolic and functional game through three assessments: initial, mid-range and final assessment. In this research participated a boy with autism spectrum disorder (7, 6) and his mother who has been interviewed. The Son-Rise program was implemented in a family home over a period of four months (February, March, April, May) in a special playroom secured by external distractions to make the child feel safe and motivated for activities. For the purpose of this study, an analysis of the videos according to the protocol, drawn up for the purpose of this research. Each month, two videos were analyzed, eight in total. Variables that were monitored related to the initiation of communication by the boy and the boy's giving different verbal statements to the situation. The variables that were monitored in the game related to the quality of functional and symbolic play.

The results confirm the effectiveness of the application of the Son-Rise program in the game, while on the field of communication the boy didn't show the progress in the last four months. The results also point to the implementation of the program in further goals for the child as well as the need to encourage parents to express their attitude toward the child, which refers to acceptance, enthusiasm and motivation. In order to make the Son-Rise approach more effective, it is necessary to evaluate it and to see in which areas it contributes most to the positive outcomes of development and to point out the areas and interventions in which is important to make changes.

Key words: autism spectrum disorder, social interaction, communication, game, Son-Rise program

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Poremećaj iz spektra autizma.....	1
1.2. Socijalna interakcija.....	2
1.2.1. Programi za poticanje socijalnih interakcija	3
1.2.1.1. Vršnjački vođena intervencija.....	3
1.2.1.2. Socijalne priče.....	4
1.2.1.3. Intervencija Razvoja Odnosa (RDI – Relationtip Development Intervention)	4
1.2.1.4. DIR (Developmental, Individual Difference, Relationship – based)/Floortime pristup ..	5
1.3. Son-Rise program	5
1.4. Načela Son-Rise programa.....	11
1.5. Socijalni razvojni model	13
1.5.1. Kontakt očima i neverbalna komunikacija.....	14
1.5.2. Verbalna komunikacija	15
1.5.3. Raspon interaktivne pažnje	17
1.5.4. Fleksibilnost.....	18
1.6. Tehnike Son-Sise programa	18
1.7. Karakteristike prostora za provedbu Son-Rise programa	21
2. PROBLEM ISTRAŽIVANJA	23
3. METODE RADA.....	24
3.1. Sudionici istraživanja.....	24
3.2. Provedba programa	25
3.3. Prikupljanje podataka.....	26
4. REZULTATI I RASPRAVA	30
4.1. Analiza intervju s majkom	30
4.2. Interpretacija nalaza dobivenih intervjuom.....	36
4.3. Rezultati opažanja putem video snimke.....	39
4.4. Rezultati kvalitete simboličke i funkcionalne igre:.....	40
5. KRITIČKI OSVRT	42
6. LITERATURA	44

1. UVOD

Specifičnosti poremećaja iz spektra autizma, potiču razvoj brojnih različitih pristupa i stajališta u objašnjenju i tretmanu tih poremećaja. Iako je pozitivno postojanje više istraživanja o toj temi, često u „bogatoj“ ponudi teorija i uvjerenja roditelji djece s poremećajima iz spektra autizma ostaju zbunjeni i ne znaju što bi odabrali, odnosno koji od ponuđenih pristupa će im pomoći da bolje razumiju svoje dijete kako bi se s njim zbližili i bili u mogućnosti utjecati na njegov daljnji razvoj.

U ovom radu bit će prikazan jedan razvojni model poticanja razvoja socijalnih interakcija djeteta. To je razvojni pristup koji uzima u obzir individualne karakteristike kako samog djeteta tako i njegove obitelji i osoba u njihovom okruženju te se temelji na spontanim odnosima koje dijete razvija u svojoj sredini. Autori tog razvojnog, na odnosima utemeljenog modela, su roditelji Barry Neil Kaufman i Samahria Lyte Kaufman (Kaufman, 1994).

1.1. Poremećaj iz spektra autizma

Poremećaj iz spektra autizma podrazumijevaju neurorazvojne poremećaje za koje je karakterističan deficit u razvoju komunikacije i socijalnih vještina i prisutnost repetitivnih i restriktivnih obrazaca ponašanja. DSM-5 (American Psychiatric Association, 2013, p. 53)¹ navodi: “Poremećaj spektra autizma obuhvaća poremećaje koji su ranije nazivani rani infantilni autizam, dječji autizam, Kanerov autizam, visoko-funkcionirajući autizam, atipični autizam, nespecificirani pervazivni razvojni poremećaj, dezintegrativni poremećaj koji se javlja u djetinjstvu i Aspergerov poremećaj”. Rettov sindrom, koji je pored navedenih bio uvršten u DSM-4 (American Psychiatric Association, 2000), sad više ne pripada poremećajima iz spektra autizma. Termin spektar upućuje na široku sliku poremećaja, odnosno različitu manifestaciju teškoća kod različitih osoba ovisno o prisustvu intelektualnih ili jezičnih teškoća te genetičkih ili okolinskih čimbenika koji pridonose poremećaju (American Psychiatric Association, 2013).

Kod pojedinaca s PSA² često su prisutni i drugi čimbenici koji uključuju epilepsiju, depresiju, anksioznost i poremećaj pažnje i hiperaktivnosti (ADHD). Razina intelektualnog

¹DSM je skraćenica od “The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders” koji objavljuje Američko psihijatrijsko udruženje. Trenutno je aktualan DSM-5, objavljen u mjesecu maju 2013 (American Psychiatric Association, 2013)

²PSA-predstavlja akronim „poremećaj iz spektra autizma“

funkcioniranja kod pojedinaca s PSA je izuzetno raznolika, protežući se od niske razine do visoke razine funkcioniranja³.

Procjenjuje se da u svijetu 1 od 160 djece ima PSA. Ova procjena predstavlja prosječan broj, a zabilježena učestalost varira značajno kroz studije. Međutim, neke dobro kontrolirane studije pokazale su da su brojke znatno veće. Prevalencija PSA u mnogim zemljama s niskim i srednjim dohotkom do sada je nepoznata (WHO, 2017).

Temeljem epidemioloških istraživanja provedenih tijekom proteklih 50 godina, čini se da se učestalost PSA globalno povećava. Postoji mnogo mogućih objašnjenja za ovo prividno povećanje, uključujući bolju svijest, proširenje dijagnostičkih kriterija, bolji dijagnostički alat i bolje izvješćivanje (WHO, 2017). Budući da uspostavljanje komunikacije predstavlja veliki izazov za osobe s poremećajem iz spektra autizma, u sljedećem poglavlju bit će predstavljen teorijski okvir socijalne interakcije i način na koji osobe s PSA u tom području izražavaju teškoće.

1.2. Socijalna interakcija

Socijalna interakcija je dvosmjernan proces koji predstavlja tipičan primjer dinamičkog ostvarivanja veza između osobe i okoline. Podrazumijeva razmjenu emocija, iskustva, mišljenja i znanja. Od presudnog je značaja za sveukupni razvoj, formiranje emocija, stjecanje socijalnih vještina i socijalne kompetencije. „Socijalna interakcija između odraslih i djece međusobno konstruktivni je činitelj razvoja, a u tom procesu interakcije odvija se razvoj i formiraju složene emocije u kojima dijete savladava različite socijalne vještine“ (Mlinarević i Tomas, 2010: 146).

Djeca s PSA imaju teškoće u socijalnoj komunikaciji i socijalnoj interakciji koje se odnose na teškoće u uspostavljanju, održavanju i razumijevanju odnosa. One su vidljive u nemogućnošću sklapanja i održavanja prijateljstava, nerazumijevanjem socijalnih konteksta situacije ili izostankom interesa za vršnjake (American Psychiatric Association, 2013) što odnose s vršnjacima čini posebno teškim. Autorice Begić, Stošić i Frey Škrinjar (2016) u svom radu spominju da osobe s PSA iniciraju manje socijalnih interakcija s vršnjacima i odraslima nego djeca tipičnog razvoja, posebice u nestrukturiranom okruženju, povremeno ne prepoznaju osobne granice druge osobe te njihovo iniciranje interakcije može biti neprimjereno i krivo protumačeno. Neke osobe s PSA žele sklopiti prijateljstvo, no, nedostaje

³ World Health Organization, pribavljeno 30.3.2018. sa <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/autism-spectrum-disorders/en/>

im vještina da to učine na prikladan način. Stoga je poticanje generalizacije socijalnih vještina različitim okruženjem i s različitim vršnjacima važno za razvoj kvalitetne socijalne interakcije. Djeca sa PSA-om uključena u redovne oblike odgoja i obrazovanja češće su u interakciji s vršnjacima od onih u posebnim ustanovama. Međutim, kada intervencija odraslih izostaje, vršnjaci će ipak češće za druženje odabrati vršnjake tipičnog razvoja, a ne vršnjake s teškoćama. Djeca s PSA imaju vrlo jedinstven način doživljavanja svijeta i suočavaju se s izazovima svakodnevno, teško ih procesuiraju i shvaćaju smisao istih (Prata, Coelho, Lawson, 2018). U praksi je često da djeca s PSA, bilo u redovnom vrtićkom okruženju ili u školskom okruženju, nisu u interakciji s vršnjacima te se uključivanje time svodi isključivo na boravak u istom prostoru. Stoga je potrebno primjenjivati ciljne strategije i intervencije koje će unaprijediti socijalnu interakciju djece sa PSA i njihovih vršnjaka tipičnog razvoja. U sljedećem poglavlju pozornost će posvetiti programima za poticanje socijalnih interakcija kod djece s PSA.

1.2.1. Programi za poticanje socijalnih interakcija

1.2.1.1. *Vršnjački vođena intervencija*

Program vršnjački vođena intervencija provode vršnjaci tipičnog razvoja na način da u određenim aktivnostima potiču socijalne vještine, pružanjem podrške i pohvale djetetu s teškoćama u situacijama igre te modeliranjem primjerenog ponašanja (McConnell, 2002). Begić i sur. (2016) spominju kako se vršnjački vođena intervencija temelji se na načelima biheviorizma i teoriji socijalnog učenja. Vršnjaci se izravno poučavaju kako inicirati interakciju s djetetom s PSA i kako pravilno odgovoriti djetetu kada ono inicira socijalnu interakciju. U takvim intervencijama odrasli mogu poticati i pratiti interakciju, ali nikada se ne uključuju u interakciju s djetetom s teškoćama. Istraživanja su, među ostalim, pokazala da vršnjački vođene intervencije utječu na poboljšanje vještine igranja, učenje pružanja pomoći, izmjene reda i dijeljenja s vršnjacima tijekom igre, povećanje zahtijevanja, komentiranja i traženja igračaka i materijala u igri, postizanje neovisnosti kod rutina u razredu i tranzicija na druge rutine (Brown, Odom, Conroy, 2001). Povećava se iniciranje igre, pozivanje na igru i odgovaranje na postavljena pitanja. Učenje nove vještine s vršnjacima povećava mogućnost njene generalizacije na interakcije s drugim vršnjacima. Begić i sur. (2016) upućuju na to da vršnjački vođena intervencija ima veliku važnost kada se spominju djeca s ograničenim komunikacijskim vještinama, koja nemaju koristi od grupnog podučavanja i kojima je

potreban individualni pristup. Za njih će konstantno iniciranje socijalne interakcije od vršnjaka povećati broj socijalnih odgovora, ponekad dovesti i do povećanja njihovog iniciranja socijalne interakcije, što će poboljšati socijalnu uključenost.

1.2.1.2. *Socijalne priče*

Socijalne priče predstavljaju jednu od znanstveno utemeljenih intervencijskih strategija koja se koristi u smanjivanju nepoželjnih ponašanja najviše kod osoba s PSA te kao pomoć u regulaciji i razumijevanju socijalnih situacija (Ali i Frederickson, 2006). Predstavljena je godine 1993. od autorice Carol Gray (Hutchins, 2012). Socijalne priče su individualizirane priče pomno osmišljene za usvajanje socijalnog razumijevanja kod osoba s PSA kojima se pruža direktan pristup socijalnoj informaciji (Gray i Garand, 2003). Socijalne priče odgovaraju specifičnom formatu koji objektivno opisuje osobu, vještinu, događaj koncept ili „socijalnu situaciju“ (Gray, 1998). Ključne poruke sadržane u tekstu u socijalnim pričama su često, ali ne uvijek podržane s vizualnom podrškom. To mogu biti linije, ikone, fotografije, video materijali ili ostali oblici podrške kao što su audio snimke. Krajnji cilj socijalnih priča jest proširiti važne informacije u kontekstu izazovnih situacija. Ove informacije uglavnom uključuju opis gdje i kada se odvija situacija, tko je uključen, što se događa i zašto kao i prijedloge za očekivana ponašanja (Gray, 1998). Socijalne su priče također usmjerene prema obitelji na način da bi se trebale razvijati kroz pažljivo promatranje i praćenje djeteta, razgovore s djetetom te prikupljanje informacija od strane onih koji najbolje poznaju dijete, a to su roditelji (Hutchins, 2012).

1.2.1.3. *Intervencija Razvoja Odnosa (RDI – Relationtip Development Intervention)*

Program se temelji na radu s roditeljima – roditelji se opskrbljuju vještinama kako bi efektivno mogli podučavati dinamične intelektualne vještine i motivaciju svog djeteta (RDIconnect, 2018). Srž programa je po svemu vrlo sličan Floortime/ RIO modelu rada (vještine združene pažnje), a od njega se razlikuje u tome što se roditeljima osim brojne literature nudi i stalna podrška i jasno vođenje kroz zahtjevan rad, što roditeljima daje osjećaj sigurnosti i postignuća. Dr. Steven Gutstein, kreator RDI-e osnovao je formalnu organizaciju koja obučava savjetnike za RDI terapiju. Savjetnici rade s roditeljima kako bi procijenili individualne karakteristike djeteta i izradili individualizirane programe terapije. Oni također definiraju referentne točke u tretmanu, tako da roditelji znaju kada su postigli određeni cilj.

1.2.1.4. DIR (Developmental, Individual Difference, Relationship-based)/Floortime pristup

DIR/Floortime je sveobuhvatni razvojno usmjeren pristup (Volkmar, Reishow, Doering, 2011). Tretman nije fokusiran na razvoj vještina ili izoliranog ponašanja već je cilj ovog tretmana izgradnja zdravih temelja kao poticaj razvoju socijalnih, emocionalnih i intelektualnih kapaciteta djeteta (Greenspan, Wieder, 2006). Središte ovog tretmana je uloga emocija i prirodnih interesa djeteta kao baze za stvaranje interakcija koje omogućuju različitim dijelovima uma i mozga da zajedno izgrađuju kapacitete djeteta. Tretman ističe ulogu roditelja i drugih članova obitelji zbog važnosti njihove emocionalne povezanosti s djetetom.

Floortime je specifična tehnika vezana uz ovaj tretman koja ima za cilj pratiti djetetove prirodne emocionalne interese, a istovremeno izazivati dijete prema većem postignuću u svim područjima. Ova tehnika je prema svojoj spontanosti vrlo slična običnom ophođenju i igri. Uloga terapeuta je da bude vrlo aktivni partner u igri djetetu. Terapeut, roditelj ili neka druga osoba za koju je dijete vezano prati djetetove interese, ali na način da ga sustavno potiče na međusobne interakcije nadograđujući igru, dodajući nove elemente djetetovoj igri, nježno ometajući igru i slično. Floortime je usmjeren na četiri miljokaza tj. razvojnih vještina: poticanje pažnje i intimnost, dvosmjerna komunikacija, poticanje izražavanja i upotrebe osjećaja i ideja i logičko razmišljanje (Greenspan, Wieder, Simons, 2003). Svaki tretman traje 20 – 30 minuta intenzivne usmjerenosti na dijete tijekom igrovih aktivnosti šest do deset puta tijekom dana. Za manju djecu ova interakcija kroz igru odvija se najčešće na podu dok za stariju djecu podrazumijeva aktivnosti u različitim fizičkim okolnostima.

1.3. Son-Rise program

Son-Rise program je metoda rada s djecom i odraslim osobama s posebnim potrebama. To uključuje osobe s PSA, osobe s poremećajem nedostatka pažnje, oštećenjem mozga, Aspergerovim sindromom, Rettovim sindromom, multiplom sklerozom, cerebralnom paralizom, intelektualnim teškoćama, epilepsijom i ostalim neurološkim ili mišićnim poremećajima (Williams, 2001).

Budući da će se u radu provesti istraživanje u čijem će centru biti dijete, kroz cijeli rad ću se koristiti pojmom „dijete“.

Son-Rise je interaktivan pristup koji naglašava važnost razvijanja odnosa između djeteta i njegovih roditelja na prvom mjestu, a zatim i ostalih osoba iz djetetova okruženja. Načelno,

to je program koji ima za cilj prihvatiti dijete onakvim kakvim ono jest i potom potaknuti (ali ne gurati) dijete da se razvija i postaje interaktivnije. Son-Rise program je pristup koji se temelji na kućnom programu u odnosu jedan na jedan, a obično se provodi u posebno oblikovanoj igraonici između roditelja i djeteta uz pomoć tima volontera (Williams, 2001). Obitelji, osobito one koji rade puno radno vrijeme, mogu odabrati volontere da im pomognu u provođenju programa. Preporuča se da roditelji izvode program jedan ili dva mjeseca sa svojim djetetom, s vremenom postanu educirani i sigurniji u provođenju programa i budu spremni za educiranje volontera. U početku bi volonteri trebali gledati roditelja kako radi s djetetom, a nakon toga raditi kratko vrijeme (oko 15 minuta) s djetetom i dobiti povratnu informaciju od roditelja. Kako volonter razvija iskustvo, vrijeme provedeno s djetetom može se produljiti, povećavajući se i do dva sata, a povratne informacije mogu dobivati rjeđe nego u početku. Obitelji se razlikuju u tome koliko sati traže od volontera svaki tjedan. Preporučuje se četiri do šest sati. Vrijeme provedeno s djetetom volonteru daje priliku za dublje razvijanje odnosa. Preporuča se održavanje grupnih sastanaka svih volontera barem jednom u dva tjedna u trajanju dva sata. Cilj ovih sastanaka je pregled djetetovog napretka, pronalaženje rješenja za bilo kakve poteškoće koje su se dogodile u igraonici, planiranje ciljeva za sljedeća dva tjedna i osiguranje održavanja motivacije svih uključenih u proces (Williams, 2001).

Williams (2001) u svom radu navodi tehnike koje su zastupljene u Son-Rise programu, a proizlaze iz pristupa američkog psihoterapeuta Brucea Di Marsica pod nazivom *Option Process*. Osmišljen je 1970-ih godina kako bi pomogao ljudima u pozitivnijem prihvaćanju života istraživanjem i izazivanjem njihovih negativnih uvjerenja. Potom je taj isti pristup razvijen i opisan u brojnim knjigama Barryja Neila Kaufmana, jednog od osnivača Son-Rise programa.

Početkom sedamdesetih godina, kao odgovor na analizu vlastitih negativnih iskustava u društvenoj situaciji Bruce Di Marsico je rekao je da je na zabavi primijetio kako je ljut na sebe zbog osjećaja stidljivosti. Pomislio je da se pita zašto je ljut i shvatio da je to zato što je htio biti više ekstrovertiran. Zatim se pitao zašto vjeruje da bi ljutnjom na samoga sebe pomoglo da postane ekstrovertiraniji i pomoću ovih pitanja počeo je istraživati veze između njegovih uvjerenja i njegovih osjećaja. Kasnije je koristio ovu metodu ispitivanja sa svojim klijentima psihoterapije kako bi istražio uvjerenja iza njihove nesreće. Iz toga se pristup *Option Process* razvio kao terapijski pristup prema osobnom rastu. Američki psihoterapeut je educirajući neke učenike o ovoj metodi, uključio i Barrya Neila Kaufmana, kasnije oca Rauna kojemu je dijagnosticiran PSA te jednog od osnivača Son-Rise programa (Williams, 2001).

Barry Neil Kaufman i njegova supruga Samahria su, koristeći filozofiju *Option Process* pristupa koji se temelji na određenim tehnikama, oblikovali odgovarajuće tehnike za rad s njihovim sinom kojemu je dijagnosticiran poremećaj iz spectra autizma u trećoj godini života. Kasnije je takav pristup nazvan Son-Rise program. Roditelji su radili sa svojim sinom u okruženju svoje kupaonice gdje nije bilo distrakcija po dvanaest sati dnevno, sedam dana u tjednu u trajanju od tri godine (Kaufman, 1994). Zaključili su da je njihov rad rezultirao uspjehom budući da je Raun završio diplomski studij na Sveučilištu Ivy League, ima tipičan IQ i ne pokazuje preostale znakove autizma. Kao rezultat toga, druge obitelji zatražile su od njih da rade s djecom s posebnim potrebama i zbog roditeljske potražnje za obukom, Option Institute i Fellowship osnovan je 1983. godine u Sheffield Massachusettsu (Williams, 2001). To je neprofitna organizacija koja uči o *Option Process* pristupu osobnih programa rasta i Son-Rise programu.

Son-Rise program vjeruje da je PAS nije poremećaj u ponašanju nego da je to u biti neurološki izazov u kojem dijete ima poteškoća u povezivanju s osobama oko njega⁴.

Cilj programa je potaknuti dijete na iniciranje socijalne interakcije s drugim osobama (Thompson i Jenkins, 2016).

Thompson i Jenkins (2016) u svom istraživanju kroz rezultate ukazuju na efikasnost primjene Son-Rise programa putem kojeg djeca pokazuju napredak u socijalno-komunikacijskom području. Također je vidljivo poboljšanje u duljini interakcije s drugom osobom te učestalosti interakcija kao i iniciranje istih (Thompson i Jenkins, 2016). Program je usmjeren na odnos dijete-roditelj na način da je dijete u središtu procesa.

Program stavlja naglasak na fleksibilnost i spontanost djeteta koji mu omogućavaju nošenje s promjenama i uživanje u interakciji s drugim osobama. Fokus se također stavlja na kreiranje veze s djetetom koristeći tehniku pridruživanja u djetetovim repetitivnim radnjama. O tome će biti više opisano u drugim poglavljima. Ono što Son-Rise program stavlja na prvo mjesto je učenje socijalizaciji na način da se najprije savladaju deficiti u socijalnim vještinama. Jedna od metoda kojima se dijete uči novim vještinama je motivacija kojom se razvijaju djetetovi interesi u svakoj igri ili aktivnosti, razvijanje generalizacije vještina i postizanje prirodnog ponašanja. Roditelji u ovom programu imaju važnu ulogu, jer je njihovo iskustvo, ljubav i posvećivanje od najvećeg utjecaja (Kaufman, 2014). Programom je predviđeno provođenje vremena s djetetom od 40 sati tjedno razvijajući pritom djetetove vještine na četiri područja koja predstavljaju osnove socijalizacije kao što je kontakt očima i neverbalna

⁴ About the son-rise program at the autism treatment center of America. Pristupljeno 20.3. sa http://www.autismtreatmentcenter.org/other_sections/index.php

komunikacija, duljina interakcije s drugom osobom, verbalna komunikacija i fleksibilnost. U svakom od navedenih područja roditelji prate svoje dijete kroz pet stupnjeva razvoja uz pomoć odgovarajućeg stručnjaka. U dosadašnjim istraživanjima autori zaključuju da je u prethodno navedenim područjima djetetov razvoj vidljiv. To se potvrđuje u prisustvu roditelja koji program provode sa svojim djetetom u vlastitom domu (Thompson, Jenkins, 2016). Houghton, Schuchard, Lewis i Thompson (2013) su istraživanjem potvrdili da dijete s PSA može inicirati komunikaciju s drugom osobom te da se raspon interaktivne pažnje s vremenom produljuje. U sljedećem poglavlju opisać će se važnost stava kao temelja za povezivanje i daljnji razvoj djeteta koji je od krucijalne važnosti, a koji se odnosi na prihvatanje, entuzijazam i učenje kroz motivaciju.

Stav kao temelj povezivanja i razvoja

Stav koji okružuje dijete ključan je za prevladavanje izazova, a on podrazumijeva tri osnovna aspekta koja smatramo bitnim za povezivanje: prihvatanje, entuzijazam i učenje kroz motivaciju (Kaufman, 2014). Stav može biti definiran kao način na koji osoba misli, osjeća i ponaša se na način koji odražava stanje uma ili raspoloženja. Pozitivan stav odnosi se na prihvatanje, uvažavanje i uživanje s djetetom. Grusec i Danyliuk (2014) tvrde da roditelji promatraju svoju djecu kroz filter svjesnih i nesvjesnih misli, vjerovanja i stavova što utječe na način kako oni percipiraju djetetove aktivnosti. Kada su te misli benigne one će najčešće voditi do pozitivnih misli. Ako su roditelji pod stresom to će voditi do negativnih emocija i onemogućiti roditelju da bude učinkovit u radu s djetetom. Osvrćući se na najranija razdoblja djetetova života kada je neuroplasticitet mozga najintenzivniji, na utjecaj okoline se stavlja najveći naglasak (Prata, Coelho, Lawson, 2018). Stimulacije koje dijete dobiva iz okoline uvelike će utjecati upravo na buduće učenje. Kada se govori o osjetljivom periodu djetetova razvoja Prata, Coelho i Lawson (2018) tvrde da je identifikacija u emocionalnim područjima ključna za kvalitetu odnosa privrženosti i emocionalnog zdravlja djeteta i tu kritičan faktor čine roditelji (Callaghan, Tottenham, 2016). Prethodno navedeno može se nadovezati na pojam prihvatanja kojeg Kaufman (2014) definira kao neosuđujuć, što znači da roditelj neće ocjenjivati djetetovo ponašanje kao dobro, loše ili krivo. To se ne odnosi na odbacivanje djeteta kao takvog već upravo suprotno. Kaufman (2014) tvrdi da je to prvi korak ka poticanju djetetovog razvoja. Prema Baniel (2012) bitno je da se započne s razinom na kojoj dijete trenutno jest, odnosno s onim što dijete može učiniti. Tek tada se dijete može povezati s onim što radi, davati smisao vlastitim iskustvima i napredovati izvan trenutnih ograničenja. Mesurado i Richaud (2013) izjavili su da su djeca koja vjeruju da ih njihovi roditelji

prihvaćaju, imala visoke razine ekstroverzije, pristojnosti, savjesti i otvorenost prema iskustvu. Stav prihvaćanja i uvažavanja djeteta će omogućiti roditeljima da zadrže dosljednost u održavanju stila odgovarajuće⁵ interakcije s djetetom. Odgovarajuća interakcija je sposobnost prepoznavanja i odgovaranja na djetetove znakove pružanjem emocionalne i afektivne podrške. To je vrsta ponašanja roditelja koje kontinuirano odgovara djetetovim znakovima, prati djetetovo vodstvo i daje doprinos i podršku koja se temelji na djetetovom fokusu pažnje i aktivnosti. Odgovorljiva interakcija se usredotočuje na odgovaranje na djetetovo socijalno ponašanje uključujući igru, komunikaciju i združenu pažnju pružajući djetetu priliku za uvježbavanje iniciranja interakcija koje predstavljaju važna društvena ponašanja (Patterson SY, 2014). Trivette (2003) u svom istraživanju zaključuje da odgovarajuća interakcija pozitivno utječe na kognitivni, socijalni i emocionalni razvoj djece sa, ili u opasnosti od razvojnih poteškoća te da postoji povezanost s povećanjem jezičnog razvoja, društvene sposobnosti, zajedničke pažnje i samoregulacije, s višom razinom angažiranosti kod djece s visokofunkcionirajućim PSA. U novije vrijeme, Patterson i sur., (2014) utvrdili su da je reakcija roditelja povezana s djetetovom združenom pažnjom koja je, posljedicom toga, povezana s poželjnim društvenim ponašanjima kao što su povećana pozornost, zanimanje i sposobnost združene pažnje.

Entuzijazam, kao važna stavka u ostvarivanju interakcije s djetetom, odnosi se na sposobnost roditelja da bude uzbuđen ili oduševljen svakim naporom koje dijete čini. Prema psihologinji Baniel (2012) entuzijazam je sposobnost i spremnost da se i najmanje promjene koje se događaju u djetetu gledaju kao najveće, da roditelji doživljavaju radost i slave djetetove događaje ili akcije. Baniel (2012) smatra da, kad pojačamo naš entuzijazam, dijete ga osjeća i može uočiti i osjetiti razlike unutar koje se događaju unutar njega. Baniel (2012) također u svojoj knjizi opisuje sudjelovanje odraslih u tom uzbuđenju pomaže procesu koji se odvija u mozgu djeteta. Kada dijete radi nešto novo i uzbuđeno je zbog toga, njegovo spontano uzbuđenje pomaže mozgu obratiti pozornost da odabere relevantne neuronske veze koje se stvaraju u tom trenutku. Kao rezultat toga, veze su jasnije i snažnije i postaju dostupne za buduću uporabu

Diferencijacija⁶ dopušta djetetovom mozgu da raste i da se mijenja stvarajući složene obrasce koji djetetu omogućavaju namjerno, fluidno, točno i učinkovito djelovanje.

⁵ Odgovarajući stil interakcije-odnosi se na odgovaranje na svaku interakciju koju roditelj ili druga osoba iz okoline ostvaruje s djetetom

⁶ Diferencijacija-sposobnost mozga da percipira razlike i stvara nove veze između živčanih stanica (Baniel, 2012).

U studiji Matsudaire i sur. (2016) roditeljska pohvala pozitivno je povezana s osobinama ličnosti, savjesti i otvorenosti prema iskustvu. U ovome radu, u jednom od poglavlja pohvala roditelja će se opširnije opisati.

Motivacija je pokretač rasta i najveći faktor u učenju i napredovanju djeteta. Ako dijete slijedi svoje interese i motivaciju, učenje se događa brže (Kaufman, 2014). Prema LeDoux (2002), određeni uvjeti, da bi se postigla dovoljna razina uzbuđenja (fiziološka, biokemijska i psihološka) su neophodni za učenje. Emocije igraju ključnu ulogu u uzbuđenju i utječu na komunikaciju između stanica mozga, povećavajući ili smanjujući sinaptičku osjetljivost i prijenos. Emocije također utječu na pozornost koja je neophodna za učenje. Kada se spominje interes za učenje, istraživanja na životinjama pokazala su da motivacija i angažman sinkroniziraju cijeli mozak, pomažući životinji da se bolje organizira (Baniel, 2012). Prema Lawsonu (2013) moguće je da pojedinci s PSA mogu proširiti njihovu pažnju zbog povećane sinkronizacije game preko neuronskih mreža kojima se pristupa putem motivacije. Motivacija “pali” mozak i stvara put za izgradnju povezanosti kroz moždanu valnu duljinu koja se zove gama; valna duljina koja povezuje poruke druge valne duljine koja daje zaokruženu sliku onoga što je pojedinac primio. Čini se da je gama, kada je dijete s PSA motivirana, potaknuta na način da uzima informacije s drugih moždanih valova kao što su beta i theta kako bi se omogućila i doživjela potpunija slika. Kada motivacije nedostaje, kod djeteta s PSA, gama postaje višak i ne odrađuje svoj posao efikasno kao kada motivacija postoji (Lawson, 2013).

Prizant (2015) tvrdi da, kada dijete s PSA razvija interes, treba pretpostaviti da određeni predmet interesa ima važnu ulogu i može biti osnova za izgradnju odnosa i povjerenja. Istraživanja su pokazala da, kada se druga osoba pridruži djetetu s PSA u njihovom interesu, vjerojatnije je da će moći usmjeriti pozornost na pridruživanje toj osobi (Prizant, 2015, Lawson, 2008). Također, interes se može koristiti kao način za izgradnju veze i kao most prema drugim interesima.

Lawson predlaže teoriju koja objašnjava PSA te ju citira kao „single attention and associated cognition in autism (SAACA)“. SAACA sugerira da PSA predstavlja drugačiji stil učenja koji proizlazi iz određene konfiguracije mozga te se prezentira kao rezultat pozornosti, interesa, osjetilno-motorne perceptivne petlje. SAACA sugerira da pojedinci s PSA imaju monotropnu tendenciju, što znači da se mogu istodobno usredotočiti samo na jednu stvar koja je unutar njihovog interesa i da je to zadana postavka mozga. Također sugerira da je korištenje interesa pojedinca ključno za proces učenja, jer je pozornost pojedinca usmjerena na ono što čini. Drugim riječima, motivacija odnosno interesi pojedinca s PSA budi pozornost pa time stvara neuronski put za proces učenja. Studija koju predstavljaju Callaghan

i Tottenham (2016), a koje pokazuju da pozitivno roditeljstvo, roditeljske pohvale i uloga roditelja utječu na modulaciju amigdale i prefrontalnog kortesa koji sudjeluje u emocionalnoj regulaciji daju dokaze da su krugovi u mozgu osjetljivi na okruženje u kojem se dijete nalazi i naglašavaju važnost stavova koji okružuju dijete tijekom razvoja.

U zaključku ovog poglavlja ističe se stav prihvatanja, entuzijazma i motivacije djeteta na poticanje učenja koji doprinosi društvenom, emocionalnom i kognitivnom razvoju. Kada dijete osjeća vrijednost, prihvaća, potiče i više kontrolira, vjerojatnije je da će reagirati i otvoriti se doživljajima i učenju. Vrlo predvidljiva signalizacija djetetovih potreba, roditeljevo brzo, osjetljivo i pozitivno reagiranje djetetu daje osjećaj kontrole i sigurnosti koji je nužan da istražuje društveni svijet, da inicira socijalne interakcije, uz pokazivanje stalnog interesa, podršku informacija od strane roditelja i drugih prisutnih osoba iz djetetovog okruženja (Prata, Coelho, Lawson, 2018).

1.4. Načela Son-Rise programa

U nadolazećim odlomcima opisat će se načela na kojima počiva Son-Rise program.

„Potencijal vašeg djeteta je neograničen“

Učitelji Son-Rise programa ne vjeruju u "lažnu" nadu. Iako se sigurno ne može predvidjeti što će dijete postići smatraju da nije u redu prema roditelju ili djetetu da drugi odlučuju unaprijed što to dijete neće postići. Roditelj se nikada ne bi trebao ispričavati što vjeruje u svoje dijete.

Autizam nije poremećaj u ponašanju

Učitelji Son-Rise programa tvrde da je PSA poremećaj odnosa i interakcije. U svojoj srži PSA je neurološki problem koji se manifestira kroz poteškoće u uspostavljanju kontakta i povezivanju s drugim osobama. Većina njihovih takozvanih problema u ponašanju potječe upravo iz prethodno navedenog nedostatka kontakta. Zbog toga se dinamične, pune oduševljenja i na igru orijentirane metode u tako velikoj mjeri fokusiraju na socijalizaciju i izgradnju dobrog odnosa. Stavlja se naglasak na uživanje s djetetom od strane roditelja, ali još više se stavlja naglasak na djetetovo uživanje s roditeljem.

Motivacija umjesto ponavljanja ključ je svakog učenja

Mnoge klasične metode "plove protiv struje" tako što jednostavno posjednu dijete i nastoje ga naučiti beskonačnim ponavljanjem. Umjesto toga Son-Rise programom se nastoje otkriti

najbolji djetetovi motivi koji se koriste za učenje vještina potrebnih za učenje. Na taj način se postiže voljno sudjelovanje djeteta te se produljuje njegova pozornost i razvija se generalizacija vještina.

“Stereotipna” ponašanja djeteta imaju veliko značenje i vrijednost

Roditelj duboko prihvaća i iskazuje poštovanje prema djetetu. To omogućuje premošćivanje granice koja odvaja djetetov svijet od svijeta roditelja. Umjesto da roditelj zaustavlja djetetovo ponašanje, on se pridružuje njegovim repetitivnim, isključivim ponašanjima. Time izgrađuje dobar odnos i vezu, platformu za sveukupno buduće obrazovanje i razvitak. Sudjelovanje s djetetom u tim ponašanjima olakšava kontakt očima, socijalnu interakciju i uključivanje drugih u igru.

Roditelj je djetetu najveća pomoć

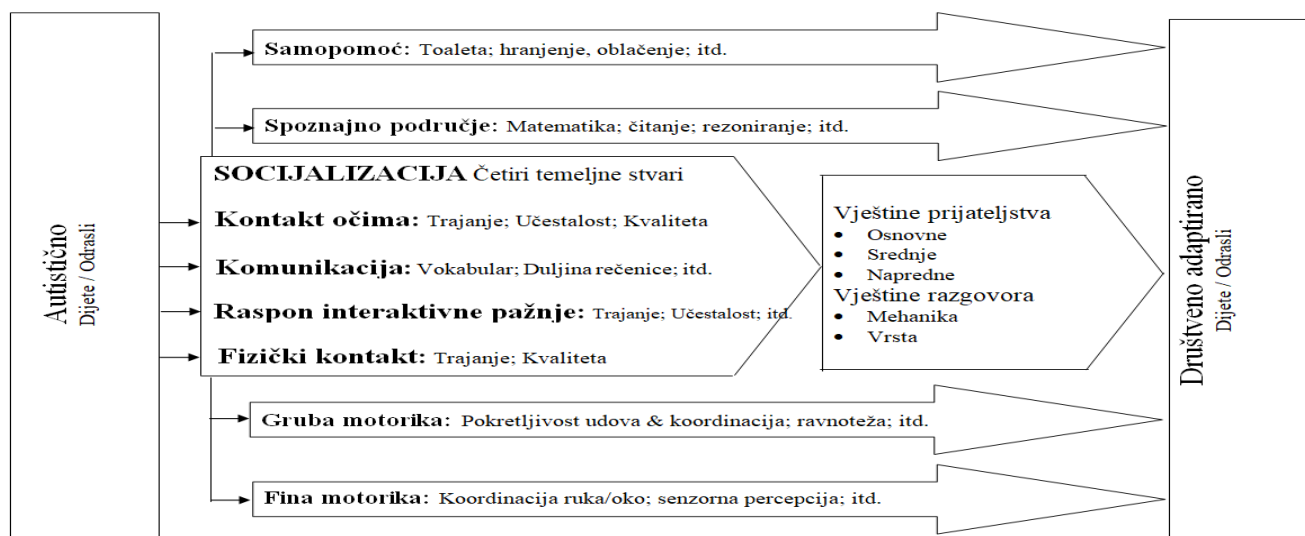
Učitelji Son-Rise programa, radeći s mnogim profesionalcima koji pružaju sveobuhvatnu podršku tvrde da još nisu vidjeli ništa što bi bilo jednako snazi roditelja. Također tvrde da se nitko drugi ne može izjednačiti s roditeljima u nenadmašivoj ljubavi, dubokoj požrtvornosti, dugoročnom opredjeljenju i svakodnevnom iskustvu sa svojim djetetom. Stoga se nastoji osposobiti roditelje za rad na prvom mjestu, a nakon toga i druge osobe (volontere) iz djetetovog okruženja. Učitelji programa mnogo svoga vremena i truda troše na pružanje obuke roditeljima o uspostavljanju odnosa, na slušanje onoga što im oni imaju reći i na obučavanje roditelja vještinama koje su im potrebne da pomognu svojoj djeci onako kako nitko drugi ne može. Pomažu roditeljima da budu samosvjesni voditelji i učitelji programa vlastitog djeteta.

Napredovanje u pravom okruženju

Većina djece unutar spektra autizma izložena je velikom broju distrakcija koje mnoge osobe tipičnog neurološkog razvoja uopće ne primjećuju. Učitelji Son-Rise programa pokazuju kako stvoriti optimalno okruženje za učenje tako da su distrakcije eliminirane, a interakcije pritom olakšane. Na taj način se smanjuje djetetova kontrola koja koči napredak i korisnu interakciju te se pritom stvaraju dobri uvjeti ne samo za progresivno učenje nego i za uživanje u interakciji za kojom roditelji žude.

1.5. Socijalni razvojni model

Socijalni razvojni model originalno su kreirali Bryn Kaufman (izvršna direktorica centra za liječenje autizma u Americi) i William Hogan (izvršni director programa Centra za liječenje autizma u Americi) uz direktoricu Son-Rise programa, Kate Wilde. Izrada cjelokupnog modela trajala je desetljećima uz istovremeni rad s osobama s PSA. Duboko se ulazilo u detalje vezane uz razvoj osoba s PSA (Kaufman 2004). U sljedećoj tablici bit će prikazan Socijalni razvojni model.

Slika 1. Razvojni model Son-Rise program (Kaufman, Hogan, Wilde, The Option Institut & Fellowship, 2007)

Dijagram prikazuje glavna područja djetetova razvoja: samopomoć, spoznajno područje, gruba motorika, fina motorika, društveno područje (u razvojnem modelu Son-Rise programa „komunikacija“ je uključena u društveno područje.) Razvojni model Son-Rise programa zasniva se na shvaćanju da je sposobnost socijaliziranja temeljni problem s kojim se suočavaju djeca i odrasli s PSA. Upravo se ovom području pridaje najveća pozornost. Za potrebe ovog rada opisat će se područje socijalizacije koja se raščlanjuje na četiri područja: kontakt očima i neverbalna komunikacija, verbalna komunikacija, raspon interaktivne pažnje i fleksibilnost (Kaufman, 2014). Model se sastoji od pet razvojnih stupnjeva od kojih svaki sadržava ova prethodno navedena područja s tim da ponašanja koja se bilježe u svakom području, kako dijete napreduje, postaju složenija.

1.5.1. Kontakt očima i neverbalna komunikacija

Kontakt očima je jedan od osnovnih načina putem kojeg se ljudska bića povezuju. To je i jedna od najvidljivijih osobina koje nedostaju osobama s PSA bilo da se govori o trogodišnjem djetetu ili sedamnaestogodišnjem tinejdžeru s Aspergerovim sindromom. Ostvarenje kontakta očima jedna od poteškoća s kojom se ove osobe bore. Svim ovim navedenim može se reći da je PSA poremećaj socijalne interakcije, a kontakt očima je jedan od najmoćnijih načina za stvaranje čvrste veze između djeteta i roditelja. Kaufman (2014) u svojoj knjizi dovodi u relaciju nisku razinu kontakta očima s neodgovarajućom razinom socijalne interakcije. Ukazuje na krucijalnu važnost ostvarenja kontakta očima iz kojeg se uspješnije razvija socijalizacija djeteta.

Uspoređujući ovaj program s drugima koji se temelje na bihevioralnim principima (npr. *Pogledaj me ako se želiš igrati s tom igračkom*), Son-Rise radi na tome da dijete ostvaruje kontakt očima s drugom osobom jer to želi. To podrazumijeva ostvarivanje kontakta očima zabavnim i lakim (Kaufman, 2014).

„Što više gledaju to više uče“

U ovom dijelu Kaufman (2014) naglašava direktnu korelaciju između toga koliko dijete gleda i koliko iz toga uči, usvaja i razvija. Gledanje pomaže djetetu govoriti budući da gleda u lice roditelja dok govori. Također mu omogućuje da prima informacije, jer gleda u osobu koja govori. To dokazuje bolji raspon interaktivne pažnje zato jer dijete gleda dok roditelj nešto izvodi i na taj način se „uključuje“. To također pomaže djetetu da razvija facijalnu ekspresiju dok gleda u drugu osobu, ali i utire put da počne učiti prepoznavati facijalne i neverbalne ekspresije drugih osoba, jedan od najčešćih društvenih ograničenja ove populacije.

Dok je kontakt očima naglašen kao prioritet među ostalim područjima, to također uključuje i sve druge vrste neverbalne komunikacije kao što je pravljenje gesti, čitanje gestikulirajućih ponašanja od strane drugih ljudi, izražavanje facijalnih ekspresija, „čitanje“ ekspresija drugih. Neverbalna komunikacija rijetko biva stavljena u fokus. Dok je verbalna komunikacija izuzetno važna (predstavlja jedan od načela programa), velika većina međuljudskih komunikacija odvija se neverbalnim putem.

Kaufman (2014) navodi učinkovite strategije koje roditelj može koristiti kako bi s djetetom ostvario kontakt očima. Prva se odnosi na izravan govor roditelja kao npr. *Volim kad me gledaš! Daj mi još jedan pogled! Volim ovu igru, ali sad sam malo umoran/umorna! Pogledaj me kada želiš da nastavimo*. Sljedeća strategija odnosi se na indirektan govor

djetetu kao npr. *Ma kome ti to govoriš, slatkice? Nisam siguran/sigurna jer ne gledaš u mene.* Jedna od strategija je pokazivanje na oči. Sljedeća strategija odnosi se na pozicioniranje za dobivanje kontakta očima. Od izrazite je važnosti pozicionirati tijelo tako da se uvijek nalazi ispod razine djetetovih očiju ili u razini njegovih očiju. Tada se dijete osjeća superiornije i posjeduje veću kontrolu nad drugom osobom. Ono što se naglašava kao također važno jest međusobna udaljenost. Dijete se u početku osjeća puno ugodnije ako se druga osoba udalji do jedan metar. Tada ne mora previše micati očima i glavom. Kada osoba želi ponuditi djetetu recimo neku igračku koju ono voli potrebno ju je držati u razini očiju. To je također jedna od strategija kako lakše ostvariti kontakt očima. Dok roditelj primiče igračku ili knjigu razini svojih očiju može upitati dijete *Je li ovo to što želiš?* ili može reći *Evo tvoje lopte!* Osim toga osoba ne mora izgovoriti nešto, može jednostavno držati predmet u razini svojih očiju i napraviti uzbuđenu ekspresiju lica. (Kaufman, 2004). Zadnja strategija u ovom području odnosi se na slavljenje kontakta očima kada ga roditelj uspije ostvariti s djetetom. Ovo u početku izgleda malo neobično no, neophodno je slaviti svaki kontakt očima s djetetom, hvaliti ga i zahvaljivati. Naravno, uzet će se u obzir dob djeteta, razina zrelosti i senzorna osjetljivost na zvukove.

1.5.2. Verbalna komunikacija

Autor na početku poglavlja navodi važnost vjerovanja u dijete. Krucijalno je da dijete spozna važnost upotrebe riječi. Onako kako roditelj reagira na jezik djeteta ili pokušaje na jeziku bit će glavni čimbenik u ostvarenju istoga. Ako dijete veoma teško govori ono treba spoznati neposrednu i snažnu vezu između upotrebe riječi kako bi ustrajalo u onome što želi izreći. Kaufman navodi primjer učenja riječi „stisnuti“ i povezuje riječ sa situacijom. Situacija se odnosi na stiskanje stopala od strane roditelja. Dijete pokazuje da to voli. Prvi korak je približavanje roditelja djetetu, obavijanje stopala dlanovima i stiskanje uz istovremeni izgovor riječi „stisnuti“. U drugom koraku roditelj nudi djetetu ponovno stiskanje stopala s namjerom da dijete izrekne riječ „stisnuti“. Ako dijete prihvati namjeru i izrekne riječ tada roditelj odmah odgovara još većim pritiskanjem stopala. Također, na taj način ulazi u interakciju s djetetom. Budući da se dijete osjeća sve sigurnije ono kasnije proširuje riječ na rečenicu (npr. *Pritisni moja stopala*). Kaufman (2014) navodi nekoliko ključnih strategija kojima se može potaknuti razvoj verbalne komunikacije.

Prva strategija se odnosi na brzo roditeljevo odgovaranje putem pokreta. Kada dijete izgovori npr. „lopta“ roditelj odgovara na način da brzo pronalazi loptu u prostoriji i daje djetetu, da doslovno potvrdi i što prije, s oduševljenjem, odreagira na djetetov izraz „lopta“. Što se tiče pomisli na to da će se dijete veoma lako razmaziti jer će dobiti sve što poželi, to nije trenutno u centru pozornosti. Razvoj jezika je na prvom mjestu.

Sljedeća strategija se odnosi na slavljenje bilo kakvog zvuka koje dijete proizvede, bilo da se radi o slogu ili jednoj riječi. Pritom roditelj i zahvaljuje djetetu jer je izreklo riječ, ili možda cijelu rečenicu.

Zahtijevanje govora od strane roditelja je strategija koja se koristi kada dijete neke elemente može verbalizirati. Dijete najčešće pokazuje prstom ono što želi, a nalazi se, recimo, na polici. Kada je roditelj siguran u to da dijete može verbalizirati neke predmete može mu postaviti izravno pitanje: *Što želiš?*, ili *Znam što želiš! Reci mi što je to i odmah ću ti donijeti!*, ili *Reci lopta!*. Važno je u takvoj situaciji zaključiti da dijete stvarno nešto želi (Kaufman, 2014).

Sljedeća strategija odnosi se na izabiranje korisnih riječi. Roditelj odlučuje koje su riječi korisne i koje riječi pitati (imenice poput lopte, hrane, kocki, formule i sl.) ili koje akcije poduzeti (primjerice stiskanje, šakljanje, jahanje i sl.) te ih odabire obzirom na interese djeteta. Važno je fokusirati se na riječi koje se odnose na predmete i aktivnosti koji se trenutno mogu dohvatiti ili izvesti.

Kaufman (2014) navodi stupnjevanje koraka u području verbalne komunikacije koje dijete razvije s vremenom:

1. Od plakanja, vrištanja, izvođenja tantruma, guranja i sl. do parcijalnih zvukova („lo“ za lopta)
2. Od parcijalnih zvukova do izgovaranja riječi
3. Od izgovaranja riječi do sastavljanja fraza
4. Od sastavljanja fraza do sastavljanja rečenica
5. Od sastavljanja rečenica do odgovaranja na pitanja
6. Od odgovaranja na jedno pitanje do odgovaranja na više njih
7. Od odgovaranja na više pitanja do razgovora

U ovom području, uz učenje riječi, rečenica i dr. fokus se stavlja na funkcionalnost verbalne komunikacije. Cilj se sastoji od toga da dijete zna i može izreći svoje potrebe, ono što želi ili ne želi i da je to najmoćniji put kojim se izražavaju potrebe. Na ovo se nadovezuje razvoj bogatijeg korištenja jezika. Kod djeteta se želi postići samoinicijativno govorenje, dijeljenje priče s prijateljem, razgovaranje o emocijama, saznavanje informacija o nekome (što ta osoba

voli, kako se osjeća, što radi i sl.), diskutiranje o interesima, snovima i dr. Ove navedene stavke dovode do razvoja bogatijeg korištenja jezika. Ovi dijelovi se mogu nadograđivati i tako pretvoriti u ciljeve. Neki od ciljeva bili bi: izreći riječ kojom bi se prikazala neka akcija (izreći riječ „trčanje“ kada vidimo nekoga da trči), kada vidimo da se dijete osjeća dobro u nekoj aktivnosti s roditeljem, tada će roditelj izreći riječ „dobar osjećaj“. Recimo kada stišće djetetova stopala reći će *Mmm dobar osjećaj!*. Jedan od ciljeva može se odnositi na objašnjavanje pravila igre djetetu, prepričavanje priče koja se dogodila taj dan i dr.

1.5.3. Raspon interaktivne pažnje

Raspon interaktivne pažnje prikazuje trajanje djetetove uključenosti u aktivnost s drugom osobom prije nego što se vrati isključivom ponašanju (Kaufman, 2014). Temelj ovog područja čine tehnika pridruživanja i djetetova motivacija. Što se više roditelj pridružuje djetetu u isključivom ponašanju to će voditi ka produljenju perioda interakcije. Kada se roditelj fokusira na interaktivne aktivnosti koje čine područje djetetove motivacije i interesa duži period interakcije nikada neće izostati.

Autor navodi nekoliko ključnih stavki koje su potrebne kako bi se produljio raspon interaktivne pažnje kod djeteta. Jedna od njih se odnosi na uključivanje puno „dobrih stvari“. Potrebno je kod djeteta pronaći ono što voli raditi ili gledati kod roditelja da radi i nakon toga pojačati aktivnost češćim ponavljanjem. Recimo, to se može odnositi na aktivnost kada roditelj pada na pod, a to je djetetu zabavno. Tada roditelj treba uključiti puno više takvih istih aktivnosti. Ili ako dijete voli da ga se šaklja, aktivnost šakljanja će biti češća.

Vraćanje na prethodnu igru ili aktivnost je sljedeća strategija koja se koristi za produljenje raspona interaktivne pažnje. Često se dogodi da roditelj i dijete jesu u interakciji no, dijete se odjednom „isključiti“ i igra stane. Tada druga osoba započinje s pridruživanjem u onome što dijete radi sve dok ponovo ne uspostavi vezu s djetetom. U ovakvoj situaciji roditelj, ako uvidi da je dijete spremno za interakciju, može upitati *Gdje smo ono stali?* ili *Još uvijek nismo završili našu igru!*

Pozvati dijete da se vrati u igru ili aktivnost-jednom je zadnja strategija kojom želimo produljiti raspon interaktivne pažnje. Kada roditelj u igri ili nekoj drugoj aktivnosti uvidi da će se dijete „isključiti“ poziva ga na igru ili aktivnost ali samo jednom na način da govori *Sad si ti na redu!* ili *Čekaj, Čekaj, igra traje još samo dvije minute! Idemo ju dovršiti!*

Ako dijete ne odgovara na ova pitanja reakcijom da želi nastaviti, prekida se igra. Roditelj ne zahtijeva da se igra završi. Budući da je dijete počelo raditi nešto drugo roditelj nastavlja s pridruživanjem pokazujući prijateljski stav. (Kaufman, 2014).

1.5.4. Fleksibilnost

Govorivši o temeljima socijalizacije područje fleksibilnosti je često najviše potcjenjeno. Često se usredotočuje na slijeđenje krute strukture umjesto stavljanja naglaska na fleksibilnost i jednostavni promjene i želje drugih. Glavni fokus ovog područja je pomoći djetetu razviti sposobnost da bude fleksibilno i spontano unutar interaktivnih aktivnosti, bez obzira na to je li te aktivnosti pokrenulo dijete ili netko drugi. Strategije koje Kaufman (2014) navodi jesu sljedeće.

Strategija koja se odnosi na „biti prijateljski raspoložen“ odnosi se na fleksibilnost i reaktivnost od strane roditelja. Dakle, sve što dijete u datom trenutku želi napraviti treba mu se dopustiti, jer na taj način ostvarujemo veću razinu povjerenja.

Sljedeća strategija se odnosi na objašnjavanje unaprijed. Kada roditelj zna da će doći do neke promjene (primjerice večera je pomaknuta ranije) ona objašnjava ranije djetetu što će se dogoditi i to čini smireno, relaksirajuće. Također objašnjava razlog promjene.

Strategija koja se odnosi na „Učini nešto pogrešno“ odnosi se na promjenu rituala. Recimo, ako dijete prije spavanja mora oprati zube, obući pidžamu i leći u krevet, ovaj put će to napraviti drugačije. Roditelj će djetetu dati prvo pidžamu, a zatim će ići oprati zube i leći u krevet. Kada dijete kaže ili neverbalnim putem pokaže da ne ide tim redom roditelj treba reći primjerice *Ups! Napravila/o sam to malo drugačije!*

Son-rise program smatra da je poremećaj iz spektra autizma poremećaj socijalne interakcije gdje je centralni deficit u povezivanju s drugim bliskim osobama. Temeljni cilj ovog programa je pomoći djetetu da razvije spontana ponašanja i fleksibilnost koja će mu uvelike pomoći u nošenju s promjenama i uživanju u interakciji s drugim osobama. Ono što se treba istaknuti jest postizanje kod djeteta da želi inicirati aktivnosti i ponašanja s drugim osobama. Upravo su zato važna ova prethodno navedena područja socijalne interakcije kao početno polazište za daljnji razvoj.

1.6. Tehnike Son-Sise programa

Tehnike programa bit će opisane na način da će se prvo opisati tehnika pridruživanja kao temelj uspostavljanja socijalne interakcije s djetetom. It prve navedene tehnike proizlaze tehnike crvenog i zelenog svjetla kada dijete pokazuje je li spremno ili nije spremno na interakciju s roditeljem. Kada dijete pokaže roditelju zeleno svjetlo (kontakt očima, uzimanje roditeljeve ruke ako nešto treba i sl.) tada nastupa tehnika 3E pomoću koje roditelji izražavaju svoj stav prema djetetu.

Pridruživanje

Tehnika pridruživanja⁷ jedna je od najvažnijih tehnika Son-Rise programa. To je prva stvar koju radimo, a koja je neophodna za izgradnju povjerenja i odnosa. Kada se roditelj pridružuje djetetu, on sudjeluje u njegovom izmu⁸ bez pokušaja promjene ili preusmjeravanja. Roditelj zrcali, odnosno imitira ponašanje djeteta. Bitno je naglasiti da to roditelj radi s dubokim interesom i prihvatanjem. Sva učenja i interakcija počivaju na temelju odnosa koji je izgrađen s djetetom kroz pridruživanje. U ovom dijelu roditelj ne bi trebao postavljati svoje zahtjeve i očekivanja već staviti dijete na prvo mjesto i pratiti njegova ponašanja (Kaufman, 2014).

Crveno svjetlo

Tehnika crvenog svjetla je prisutna kada dijete nije spremno za interakciju, dakle . Iz toga roditelj saznaje da je potrebno krenuti s pridruživanjem i malo po malo pridobivati djetetovo povjerenje i sigurnost.

Zelena svjetla

Tehniku zelenog svjetla roditelj koristi onda kada dijete pokazuje da je spremno na interakciju, a to pokazuje na sljedeće načine: gleda roditelja ili drugu osobu, reagira kada ga se zove imenom, želi uključiti osobu u svoju aktivnost, njegova reakcija kada roditelj traži nešto od njega i sl. (Kaufman, 2014).

Energija, uzbuđenje i entuzijazam (3E)

Kada je dijete pokazalo da je spremno na interakciju, zadatak roditelja je reagirati na način da koristi energiju, uzbuđenje i entuzijazam. Pokazuje ove osobine koristeći glas, izraz lica i govor tijela. Međutim, nije neophodno da stalno bude glasan i da viče. Ono što se ističe kao važno jest da roditelj može u određenoj situaciji prosuditi na koji način će pokazati ove osobine te u isto vrijeme održati djetetovu pažnju i zainteresiranost kao interaktivnog partnera. Upotrebom '3E' roditelj pokušava pokazati da uživa u svemu što dijete radi (bez obzira koliko je puta to učinio prije), da su ljudi zabavni za interakciju (Williams, 2001).

⁷Autism treatment center of America. Pribavljeno 19. lipnja 2018. sa <http://blog.autismtreatmentcenter.org/2017/07/the-7-joining-no-nos-youre-probably-doing.html>

⁸ Izam: pojam za djetetovu isključivost.

Kontakt očima

U Son-Rise programu se smatra vrlo važnim da dijete razvije dobar kontakt očima, jer će mu to pomoći za daljnju interakciju i učenje. Roditelj može potaknuti kontakt očima na nekoliko načina. Prvo, može to inicirati na zabavan način - osobito kao dio igre. Kako bi se postigao dobar kontakt očima dobro je da se dijete pohvali. Ono što je također od velike važnosti ako se želi postići kontakt očima jest položaj tijela roditelja ili druge osobe u odnosu na dijete. Roditelj, kada god to može, treba biti ispod razine djetetovih očiju kako bi se ono osjećalo superiornije nad drugom osobom i kako bi se omogućio kontakt. Također, ono što se smatra bitnim jest da roditelji drže igračke, knjige, hranu pored vlastitih očiju prije nego što ih daju djetetu (Williams, 2001).

Zahtijevanje

Budući da je dijete pokazalo želju za interakcijom roditelj može nešto pitati ili mu reći da nešto učini. To će biti povezano s aktivnostima djeteta koje trenutno radi. Na taj način će dijete biti motivirano da udovolji zahtjevu roditelja. Roditelj može zatražiti dijete da ostvari kontakt očima, koristi govor ili dijeli igračku, dakle sve ono što je inače djetetu izazovno za činiti.

“Gradnja”

Kada je dijete spremno na interakciju kroz prethodno navedene primjere tada roditelj pokušava proširiti aktivnost koju je dijete već prije odabralo na način da dodaje neke varijacije na temu. Upravo tako roditelj može podučiti dijete nečemu novom, ili razvijati fleksibilnost mijenjanjem rutinske igre. Roditelj uvijek pritom koristi energiju, uzbuđenje i entuzijazam naglašavajući djetetu koliko je ono važno i koliko ga prihvaća (Williams, 2001).

Pohvala

Roditelj pokušava pozitivno i s oduševljenjem odgovoriti na sve što dijete radi kako bi pokazala da cijeni i prihvaća sve što dijete izvodi. Ideja je da će u početku ovo motivirati dijete da nešto čini, a nakon nekog vremena ono će postati samo-motivirano, obavljat će zadatke za vlastito zadovoljstvo, a reakcija će imati sve manje važnu ulogu. Dijete bi trebalo pohvaliti za svoje postupke, kao i za pokušaj postizanja cilja kojeg roditelj postavi pa čak i ako dijete ne pokaže uspješnost u tome. Dijete se također može pohvaliti zbog odbijanja

udovoljavanja zahtjevu odrasle osobe, jer to pokazuje da ono pokušava iskomunicirati svoje želje (Williams, 2001).

Odgovaranje na zahtjeve

Roditelj pokušava vrlo brzo reagirati na djetetov zahtjev za nekom igračkom ili zahtjev za aktivnošću. Na ovakav način dijete uči kako je vrijedno komunicirati i biti u interakciji s drugom osobom jer iz toga proizlazi konkretan rezultat koji se odnosi na dobivanje onoga što dijete želi (dobivanje željene igračke, igranje) i to dovodi do povećanja djetetove motivacije za interakcijom. Iz istog razloga roditelj želi jednako reagirati i na djetetovo „Ne!“ Iznimka kod ove metode odgovaranja na djetetove zahtjeve jest ako ono ima mogućnost vokaliziranja te u isto vrijeme plače. U ovom slučaju, roditelj pokušava zadržati svoj stav prihvatanja, ali reagira mnogo sporije, nastojeći potaknuti dijete na vokaliziranje, korištenje gesti ili neki drugi način komunikacije kao alternativa plakanju. Ako dijete koristi jezik roditelj vrlo brzo reagira na zahtjev djeteta. Cilj je podučiti dijete da plakanje nije najbrži i najučinkovitiji način dobivanja pozitivnog odgovora na zahtjev dok verbaliziranje upravo jest (Williams, 2001).

Prisutnost u trenutku

Kada su dijete i roditelj u igraonici od velike je važnosti da se pokuša usredotočiti na sadašnji trenutak koliko god može. Postoji nekoliko razloga za to. Prvi razlog je taj što prisutnost u trenutku pomaže roditelj bude puno pažljivija prema djetetu i onome što se trenutno događa. Drugi razlog je taj što prisutnost u trenutku pomaže da se osjeća ugodno i zadovoljno s djetetom, pritom ne razmišljajući o djetetovim poteškoćama koje ga udaljavaju od sadašnjeg trenutka.

Kao zaključak ovog poglavlja važno je naglasiti da je u provedbi svih nevedenih tehnika imperativ da roditelj nikada fizički ne manipulira djetetom protiv njegove volje, jer se to protivi središnjem principu programa koji se odnosi na prihvatanje djetetovih izbora.

1.7. Karakteristike prostora za provedbu Son-Rise programa

Igraonica u kojoj se provodi Son-Rise program dizajnirana na način da u njoj nema distrakcija kako bi djetetova pozornost bila više usmjerena na interakciju s roditeljem. Zbog toga se savjetuje da je pod prekriven običnim linoleum materijalom, zidovi obojani bijelom bojom, prozori prekriveni grubim pleksiglasom. Također, u prostoriji ne bi trebao biti

televizor, ili računalo. Soba bi trebala biti slobodna od mogućih opasnosti i lomljivih predmeta kao što to može biti prisutno u ostatku kuće i vanjskog svijeta. To znači da roditelj može prihvatiti sve aktivnosti djeteta, znajući da je okruženje potpuno bezopasno.

Glavna značajka igraonice je postavljanje igračaka na police koje su izvan dometa djeteta. Razlog tome je da dijete mora tražiti od roditelja ono što želi stvarajući motivaciju da nauči postavljati pitanja ili koristiti riječi i stupiti u interakciju, jer neposredni i konkretni rezultati (dobivanje igračaka) dolaze iz učenja tih vještina. Osim igračaka na polici, mnogi roditelji također stavljaju veće predmete u sobu, kao što su stol i klupa, klizač, velika kugla na napuhavanje ili trampolin. Međutim, važno je da soba ne sadrži puno stvari i da se igračke vraćaju na policu kada se ne koriste. Na takav način dijete može zadržati fokus na odrasloj osobi i igri. Soba obično ima dva puta zrcalo na vratima, što roditelji ili drugoj osobi omogućava promatranje u radu s djetetom.

Kao i ostatak Son-Rise programa stav je najvažnija značajka vezana za sobu. Stav roditelja u odnosu na sobu pomaže utvrditi koliko su učinkoviti kad su u njoj s djetetom te kako uopće dijete reagira na sobu. Ako roditelj smatra da je to zabavna i obrazovna okolina za dijete, a ne neko mjesto gdje je njegovo dijete prisiljeno ostati određen broj sati tjedno, vjerojatnije je da će dijete uživati biti u sobi. Igraonica je dizajnirana na način da nudi djetetu potpunu kontrolu. Jedini čimbenik kada dijete nema potpunu kontrolu jest vrijeme kada može napustiti igraonicu. Cilj provođenja programa u igraonici je davanje sigurnosti djetetu u sigurnom okruženju. Dijete će biti spremno na bilo kakav vid socijalne interakcije jedino ako osjeća sigurnost i povezanost s roditeljem ili drugom osobom koja mu je bliska.

2. PROBLEM ISTRAŽIVANJA

Djeca s PSA imaju **teškoće u socijalnoj komunikaciji i socijalnoj interakciji** koje se odnose na teškoće u uspostavljanju, održavanju i razumijevanju odnosa. One su vidljive u nemogućnosti sklapanja i održavanja prijateljstava, nerazumijevanjem socijalnih konteksta situacije ili izostankom interesa za vršnjake (American Psychiatric Association, 2013), što odnose s vršnjacima čini posebno teškim. U području programa koji potiču razvoj socijalne interakcije kod djece s PSA dosadašnjim spoznajama i prethodnim istraživanjima ukazalo se na potrebu osvješćivanja i učvršćivanja **stavova roditelja** (prihvaćanje, poštivanje, uživanje s djetetom, entuzijazam) prema djetetu koji je od izrazite važnosti i uvelike doprinosi djetetovu razvoju.

Grusec i Danyliuk (2014) ukazuju na način promatranja djece od strane roditelja kroz filter svjesnih i nesvjesnih misli, vjerovanja i stavova što utječe na način kako oni percipiraju djetetove aktivnosti. Kada su te misli benigne one će najčešće voditi do pozitivnih misli. Ako su roditelji pod stresom to će voditi do negativnih emocija i onemogućiti roditelju da bude učinkovit u radu s djetetom. Upravo se na tom području treba **roditelje osnaživati na razvijanje pozitivnog stava i na prihvaćanje djeteta onakvog kakvo ono jeste**. Često su roditelji suočeni s pojmom doživotne dijagnoze te su obeshrabreni već od početka. Također, ono što se naglašava jest **pridruživanje** djetetu od strane roditelja i drugih osoba kao jedan od temelja i stavljanje djeteta u centar pažnje na način da ono uvijek vodi i ima kontrolu nad svime (Kaufman, 2014). **Motivacija** se smatra ključnim faktorom uspostavljanje socijalne interakcije između roditelja i djeteta, ključnim faktorom za učenjem i napredovanjem djeteta. Istraživanja ukazuju na to kada se druga osoba pridruži pojedincu s PSA u onom području u kojem je motiviran, vjerojatnije je da će moći usmjeriti pozornost na pridruživanje drugoj osobi. (Prata, Coelho, Lawson, 2018).

U Hrvatskoj tek nekoliko obitelji primjenjuje Son-Rise program. Potrebno je da se ovaj program raširi među mnogim drugim obiteljima, naravno uz stručnu podršku roditeljima i volonterima. Jedan od preduvjeta za kvalitetno provođenje Son-Rise programa je i uvažavanje perspektive roditelja djeteta s PSA kako bi se dobio uvid u potrebe djeteta i obitelji za potrebnom podrškom te kako bi se u suradnji roditelja i stručnjaka moglo djelovati na specifičnim područjima koja pospješuju socijalnu interakciju kod djeteta. U ovom slučaju to bi bilo **područje socijalizacije** kao temelja za razvoj ostalih vještina koje će imati pozitivne ishode za djetetov napredak. Socijalizacija je jedno od područja koje sadrži socijalni razvojni model putem kojeg se prati djetetov napredak. Komponente su kontakt

očima i neverbalna komunikacija, raspon interaktivne pažnje, verbalna komunikacija i fleksibilnost. Da bi se razvoj djeteta ostavio na svim komponentama upravo je potrebno zadovoljiti prethodne teorijske postavke.

Cilj ovog rada dobivanje uvida u učinak Son-Rise programa na vještine socijalne interakcije kod dječaka s poremećajem iz spektra autizma koja je sastavni dio područja verbalne i neverbalne komunikacije i igre.

3. METODE RADA

3.1. Sudionici istraživanja

Namjerni odabir sudionika u kvalitativnim istraživanjima predstavlja vrlo važnu komponentu planiranja istraživanja jer je usmjeren na pronalaženje i uključivanje najinformativnijih ispitanika koji imaju veliko iskustvo s predmetom istraživanja. Namjerno uzorkovanje je pristup pri odabiru sudionika u kojem se koristi strategija odabira sudionika po kriteriju koji je relevantan konceptualnom okviru istraživanja, koji osigurava veću homogenost i bolju informiranost sudionika o temi razgovora te bolju generalizaciju nalaza istraživanja (Miles i Huberman, 1994). U istraživanju je sudjelovao dječak I. B. s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma uz elemente ADHD sindroma (procjena: *Kabinet za poremećaje iz spectra autizma Centra za rehabilitaciju Edukacijsko – rehabilitacijskog fakulteta (14. ožujka, 2018.)*)

Dječak je rođen iz druge uredne trudnoće, u terminu (1 stariji brat). Prohodao je u dobi od 14 mjeseci. Kronološka dob djeteta je sada 7, 6 godina.

U području komunikacijskih vještina dječak inicira komunikaciju. Inače dijeli interese i aktivnosti te komentira ono što radi. Izražava se verbalno, jednostavnim tročlanim iskazima često nepravilne gramtičke strukture. Pri zahtijevanju postavlja pitanje (*Mogu ja, možem li ja*). U jeziku se uočava povremena eholalija i ponavljajuće fraze koje dječak koristi situacijski primjereno i u svrhu komunikacije. Govori u 3. licu no ispravlja iskaz na zahtjev. Dječak odgovara na pitanja i daje osnovne informacije o sebi i članovima obitelji. Prepoznaje i imenuje osnovne emocije kod sebe i drugih. Govor je disgramatičan, vokabular daleko širi u receptivnom jeziku negoli u ekspresivnom jeziku. Zna reći, ali preferira šutjeti.

U području socijalne interakcije kontakt pogledom je primjeren i koristi ga u komunikacijske svrhe. Združena pažnja razvijena je do trenutka dijeljenja. Socijalnu interakciju sam inicira. Dječak pokazuje smanjeno razumijevanje obrata tijekom

komunikacije. Igra je funkcionalna, simbolička, konstruktivna. Dječak ima usvojenu igru pretvaranja. Pokazuje fleksibilnost za vrijeme igranja s drugom osobom što se točnije odnosi na slušanje dok mu druga osoba nešto govori u vezi trenutne aktivnosti te dječakova mogućnost prilagodbe novim situacijama u igri. Dječak tijekom igre dopušta fizički kontakt (škakljanje, maženje). Prema dijagnostici iz 2013. godine dječak nije imao razvijenu imitaciju, nije bio verbalan niti je bila prisutan kontakt očima, a danas sve to čini. Dječak pohađa redovan vrtić u grupi s tipičnim vršnjacima, no uskoro ga završava te upisuje redovnu osnovnu školu "Jabukovac" na Tuškancu.

U istraživanju je također putem intervjua sudjelovala majka dječaka. Ona potječe iz cjelovite obitelji kojoj pripadaju otac, prethodno navedeni dječak s poremećajem iz spektra autizma te stariji brat (9 godina).

3.2. Provedba programa

Son-Rise program se provodio u obiteljskom domu dječaka s poremećajem iz spektra autizma u periodu od četiri mjeseca. Važno je istaknuti da se program inače provodi uzastopno već četiri godine uz pomoć volontera koji dolaze jednom ili dva puta tjedno kako bi provodili program s dječakom te im se pruža supervizija od strane stranih stručnjaka iz Portugala. Stručnjaci analiziraju snimke koje se snimaju video kamerom u igraonici te putem Skypa pružaju volonterima smjernice što činiti s dječakom sljedeći put.

Program se provodio u igraonici dječaka u period od četiri mjeseca. Prostor igraonice je od iznimne važnosti, jer se dječak u njoj mora osjećati sigurno i motivirano. Program se provodio putem određenih tehnika od kojih temelj predstavlja pridruživanje kada roditelj ili druga bliska osoba zrcali ponašanje dječaka. To znači da osoba, iako imitira sve što dječak radi, treba nadodati na to svoj osjećaj zadovoljstva i pokazati da uživa u tome što radi. Dijete najčešće na početku ulazi u stereotipiju i time drugoj osobi pokazuje crveno svjetlo, a to je još jedna od važnih tehnika koje su prisutne u ovom programu. Crveno svjetlo drugoj osobi daje znak da dijete nije spremno za interakciju. Stoga se druga osoba pridružuje u stereotipiji sve dok ne dobije zeleno svjetlo kod djeteta. Zeleno svjetlo je tehnika putem koje dijete pokazuje drugoj osobi da je spremno za interakciju. Zeleno svjetlo može biti kontakt očima ili kada dijete primi drugu osobu za ruku i pokaže što želi (primjerice ako želi piti sok koji se nalazi na polici, uzet će ruku druge osobe i pokazati na sok). Od ključne važnosti je, kada osoba dobije zeleno svjetlo od djeteta, da koristi tehniku 3E (*enthusiasm, energy, excitement*). Pojam energije se odnosi na izražavanje unutarnje sreće. Entuzijazam se odnosi na slavljenje djetetovog prepoznavanja/priznavanja prisutnosti druge osobe. Uzbudjenje znači izražavanje

druge osobe na temu ostvarene povezanosti. Pokazivanje uzbuđenja može biti verbalno (npr: *Hvala ti što si me pogledao!*) ili neverbalno (ekspresija lica).

Sve navedene tehnike provodile su se s dječakom s namjerom razvijanja socijalne interakcije. Program se provodio jednom tjedno u trajanju od sat vremena uz ostale volontere kako je ranije u tekstu navedeno. Stoga, važno je naglasiti da je napredak koji je postignut u području socijalne interakcije rezultat ukupnog rada svih volontera. Program se ukupno tjedno provodio u prosjeku 7 sati (svaki dan jedan volonter i majka), a u periodu od tri mjeseca ukupan broj iznosio je 84 sata.

Dječak je, uz provedbu Son-Rise programa, uključen i u terapiju senzorne integracije što uvelike pozitivno doprinosi provedbi Son-Rise programa. Dječak je ranije pokazivao veću hiperosjetljivost i hipoosjetljivost na više podražaja. Danas je to u puno manjoj mjeri zastupljeno. Ponekad mu odgovara jači stisak na leđa ili masaža. Dječak pokazuje hiperoosjetljivost na zvukove. Iako terapija senzorne integracije doprinosi dječakovom razvoju, Son-Rise program tom razvoju daje još veću kvalitetu u smislu da dječak postaje sve više svjestan podražaja koji mu smetaju. Dječak zna iskomunicirati ako mu smeta primjerice buka u vrtiću na način da kaže: *Ide mi u mozak*. Nakon toga s asistenticom izađe iz prostorije na neko mirnije mjesto. Dječak je također u mogućnosti putem verbalne i neverbalne komunikacije izraziti svoje negodovanje oko prejakih zvukova na način da kaže da mu smeta i želi izaći iz prostorije.

Ne znamo kako bi dječak reagirao da je uključen u više intervencija i koje bi još sve vještine razvio. Važno je naglasiti da Son-Rise program razvija prvenstveno socijalnu interakciju koja je temelj za ostala područja djetetova razvoja.

3.3. Prikupljanje podataka

Obzirom na cilj istraživanja korišten je kvalitativni pristup prikupljanja podataka. Metoda koja se koristila za prikupljanje podataka je opservacija i intervju s majkom. Intervju je specifična metoda označena kao oblik komunikacije između dvoje ljudi koja se izvodi s određenom istraživačkom svrhom (Ajduković, 2010). Proveden je polustrukturirani intervju kao jedna od vrsta metode intervjua. Sastoji se od serije otvorenih pitanja postavljenih prethodno određenim redom koji proizlazi iz postavljenih istraživačkih pitanja. Istraživač planira pitanja i održava tijekom razgovora postavljanjem relevantnih pitanja sa svog popisa, no moguće je postavljanje dodatnih potpitanja ili pitanja na temu koju je otvorio sam sudionik istraživanja, a istraživač je nije planirao u provedbi intervjua. Opservacija se odnosi na

prikupljanje podataka neposrednim promatranjem predmeta, ljudi ili pojava (Milas, 2005). Može biti provedena uz sudjelovanje ili bez sudjelovanja istraživača. Za potrebe ovog istraživanja opservacija je provedena bez sudjelovanja istraživača što znači da je provedena analiza više video zapisa. Podaci su prikupljeni kroz period od tri mjeseca, točnije, ožujak, travanj i svibanj. Za svaki mjesec je dva puta napravljena analiza za dva video zapisa prema protokolu izrađenom za svrhu ovog istraživanja. Ukupno je analizirano 6 videa u tri mjeseca. Za svaki video zapis naznačen je datum provedbe programa i trajanje snimke. Važno je naglasiti da se s dječakom radilo svakodnevno te da je dječakov pomak u razvoju rezultat rada svih volontera. Kroz video zapise pratile su se varijable koje su se odnosile na iniciranje komunikacije od strane dječaka te njegovo pridavanje različitih verbalnih iskaza situaciji. Svaki verbalni iskaz je popraćen vremenskim tijekom kako bi se vidjela učestalost iniciranja od strane dječaka. Različiti verbalni iskazi su također popraćeni brojevano u svrhu dobivanja uvida u napredak dječaka.

Varijable koje su se pratile u igri odnosile su se na kvalitetu funkcionalne i simboličke igre. Provedena je inicijalna procjena, procjena u sredini intervencije i finalna procjena kako bi se dobio uvid u mogućnost pojave novih ponašanja.

Prije provođenja intervjua s majkom dan je informativni letak u kojem je istraživanje predstavljeno u kraćim crtama. Također se ističe važnost mišljenja da bi se mogle donijeti neke preporuke temeljem onoga što majka želi promijeniti ili poboljšati. Sljeđenjem koraka prema Denzinu (1989) istraživač dobiva bogat materijal kroz intervjuiranje majke vodeći računa o etičkom kodeksu istraživanja i kontekstu okoline iz koje majka dolazi. Važno je da se u ovom koraku istraživač prepozna o kojoj se temi radi i koji su to značajni događaji koji ostavljaju veliki utisak na majku.

Provedba intervjua

„U društvenim istraživanjima naglasak je na provođenju studija s ljudima, a ne na ljudima. Tako je jedna od najčešće korištenih empirijskih kvalitativnih metoda intervjukomplicirani društveni pristup koji predstavlja neponovljivu interakciju između dvoje ljudi—intervjuera, odnosno istraživača, te ispitanika“ (Marasović, 2007). Svrha i glavni cilj intervjua je prikupljanje korisnih informacija koje će unaprijediti znanje o problemu istraživanja vodeći pritom računa o znanstvenim zadaćama opisivanja i objašnjavanja. Istraživački intervju je umjetno stvorena situacija koju inicira intervjuer s ciljem prikupljanja informacija putem razgovora, važnih za neki istraživački problem (Barić, 2016). Polustrukturirani intervju je način prikupljanja podataka u okviru kojeg istraživač ima

unaprijed pripremljen podsjetnik za intervju koji sadrži teme i okvirna pitanja, ali slijedi logiku razgovora i slobodu sudionika istraživanja u odgovaranju na postavljena pitanja te ostavlja mogućnost da se otvore neke nove teme koje su važne za sudionika (Tkalac Verčić i sur., 2010). Polustrukturirani intervju koji se provodio sa članom obitelji (majka dječaka) sadržavao je pitanja strukturirana iz istraživačkih pitanja intervju i orijentirana prema članu obitelji te njegovom djetetu koje predstavlja središte istraživanja. Kontaktirana je osoba sa kojom je intervju bio planiran te je prije početka snimanja intervju uspostavljeno povjerenje i dobar odnos sa sudionikom istraživanja. Komunikacija je bila primjerena sudioniku kako bi u najvećoj mogućoj mjeri shvatio cilj i smisao snimanja njegovih odgovora. Također, prije provedbe samog intervju sudioniku je prikazana lista pitanja i objašnjen pristup i kronologija kojom će se intervju provoditi.

U nastavku su navedena pitanja postavljana u okviru polustrukturiranog intervju.

- 1. Koje promjene danas prepoznajete kod djeteta s obzirom na ostvarivanje kontakta očima i neverbalne komunikacije u odnosu na početak korištenja Son-Rise programa?*
- 2. Na koji način Vaše dijete ostvaruje kontakt očima?*
- 3. U kojoj mjeri Vaše dijete pokazuje neverbalnu komunikaciju?*
- 4. Koje promjene danas prepoznajete kod djeteta s obzirom na ostvarivanje verbalne komunikacije u odnosu na početak korištenja Son-Rise programa?*
- 5. Kako i u kojoj mjeri Vaše dijete verbalno komunicira?*
- 6. Koje promjene danas prepoznajete kod djeteta s obzirom na duljinu raspona interaktivne pažnje u odnosu na početak korištenja Son-Rise programa?*
- 7. Koje promjene danas prepoznajete kod djeteta s obzirom na njegovu fleksibilnost u različitim situacijama u odnosu na početak korištenja Son-Rise programa?*
- 8. Što biste još istaknuli kao doprinos socijalnog modela Son-Rise programa?*

Intervju je proveden tijekom jednog susreta (4. lipnja 2018.). Proveden je u ugodnoj prostoriji ispitanikova doma u popodnevnim satima u trajanju od 20 minuta, s time da se neformalni razgovor nastavio nakon gašenja mobilnog uređaja kojim je razgovor sniman. Kod majke je primijećena suradljivost, opuštenost i spontanost tijekom intervju. Vedre je naravi tako da je cijeli razgovor praćen smijehom te suzama radosnicama što je rezultiralo domaćom i opuštenom atmosferom. Tijekom intervju uočen je zaštitnički odnos i ljubav prema djetetu s poremećajem iz spektra autizma te je dobivena realnija slika djeteta u pogledu njegovih odnosa sa članovima obitelji i ostalim osobama koje ga okružuju. Nakon provođenja intervju istraživač je bilježio svoje dojmove u obrazac konstruiran za potrebe istraživanja.

Provedeno istraživanje u svojoj fazi planiranja, provedbe i prikazivanja rezultata slijedi načela Etičkog kodeksa Odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju (Odbor za etiku u znanosti i visokom obrazovanju, 2006), a temeljilo se na dobrovoljnom sudjelovanju ispitanika te anonimnosti podataka o ispitaniku.

Za potrebe ovog istraživanja u analizi je korišten pristup poznat u literaturi kao analiza okvira. „Za razliku od drugih kvalitativnih metoda prikupljanja i analize kvalitativnih podataka, kod analize okvira ključne teme za koje želimo dobiti odgovore unaprijed su definirane. Istraživanje se u pravilu provodi jednokratno i u vremenski ograničenom razdoblju. Prikupljanje podataka je strukturiranije nego što je to tipično za kvalitativna istraživanja, a analiza podataka je jednostavnija“ (Lacey i Luff, 2007, prema Ajduković i Urbanc, 2010, str. 330).

Opažanje putem video zapisa

Opažanje se provodilo četiri mjeseca (veljača, ožujak, travanj, svibanj) u obliku analize video zapisa. Za svaki mjesec opservirane su dvije snimke u kojima se pratio napredak u socijalnoj interakciji na području verbalne i neverbalne komunikacije. Pratilo se iniciranje komunikacije od strane dječaka te pridavanje različitih verbalnih iskaza situaciji. Također se pratila učestalost i složenost aktivnosti u funkcionalnoj i simboličkoj igri.

4. REZULTATI I RASPRAVA

4.1. Analiza intervjua s majkom

Budući da je cilj ovog kvalitativnog istraživanja dobiti uvid u doprinos socijalnog modela Son Rise programa kroz četiri područja, a odnose se na: *kontakt očima i neverbalnu komunikaciju, verbalnu komunikaciju, raspon interaktivne pažnje i fleksibilnost*, proveden je intervju s majkom iz kojega istraživač detaljnije saznaje o promjenama kod djeteta na prethodno navedenim područjima.

Istraživačko pitanje: „Na koji način socijalni model Son Rise programa doprinosi promjenama u <u>kontaktu očima i neverbalnoj komunikaciji</u> prema postavkama socijalnog modela Son Rise programa?“			
TEMA:			
IZJAVE SUDIONIKA	KODOVI	PODKATEGORIJE 	KATEGORIJA
<p>...a danas je puno dulji, znači trajanje kontakta očima puno dulje i nije samo za ostvarivanje nekakvih potreba nego i ovako baš za, zapravo pokazivanje privrženosti, kroz igru i tako.</p> <p>Znači dosta nas gleda. ...a ta neverbalna komunikacija je danas puno razvijenija u smislu, on gestama lica izražava emocije. ...onda grli nas isto tako. ...nije znači</p>	<p>Povećanje duljine trajanja kontakta očima</p> <p>Ostvarivanje kontakta očima kada dijete pokazuje privrženost</p> <p>Ostvarivanje kontakta očima u igri za vrijeme interakcije.</p> <p>Dijete neverbalnu komunikaciju pokazuje kroz ekspresije lica (kada je sretan, tužan, kada ga nešto</p>	<p>Trajanje kontakta očima</p> <p>Način na koji pokazuje kontakt očima.</p> <p>Neverbalna komunikacija kroz geste.</p>	<p>Promjena u području komunikacije</p> <p>Promjena u području komunikacije</p>

<p>dopuštao čak ni da ga poljubimo, da mu priđemo, što danas sve vrlo rado dopušta.</p> <p>Neverbalni odgovor je da on makne nešto što ne želi ili baci ali u biti više kaže da nešto neće, a u biti neverbalno jedino to odmakne ili uzme što hoće.”</p> <p>On danas ostvaruje kontakt očima spontano.</p> <p>„pogleda nas, ili kad nešto želi, ili kada želi da se mazimo, da smo zajedno. Isključivo na taj način.“</p> <p>„kad pokazuje interes za moju igračku ili za nešto.“</p> <p>„sad jako omiljena igra mu je... sa prstom gesta Ne. “</p> <p>Recimo igramo se tako da... on kaže: Roary leti! I onda... znači pokažem s prstom ... odnosno ja kažem: Roary ne može letjeti!, a on pokazuje prstićem: Ne može Roary letjeti.</p> <p>...i neverbalno je isto ovaj promjena, ovaj ta što jako pozdravlja i maše, znači doviđenja.</p> <p>...Znači ako nekog nešto boli onda dođe i pomazi.</p>	<p>boPromjena u ostvarivanju intimnog kontakta-dodir i poljubac</p> <p>U situacijama negodovanja dijete se odmiče ili želi. Spontanost u ostvarivanju kontakta očima.</p> <p>Koristi kontakt radi maženja i zajedništva s majkom.</p> <p>Koristi kontakt radi uživanja u igri.</p> <p>Koristi kontakt kada pokazuje interes za igračku.</p> <p>Igra kroz koju pokazuje gestu za <i>ne</i> i govori: <i>Roary ne može letjeti!</i></p> <p>Dijete pokazuje geste kroz mahanje rukom lijevo-desno.</p>	<p>Neverbalna komunikacija kroz geste.</p> <p>Neverbalna komunikacija kroz geste.</p> <p>Način ostvarivanja kontakta očima</p> <p>Izražavanje potreba kroz kontakt očima</p> <p>Neverbalna komunikacija u igri.</p> <p>Neverbalna komunikacija-pozdravljanje.</p> <p>Neverbalna komunikacija-pokazivanje pažnje prema drugoj osobi.</p>	
--	---	---	--

Istraživačko pitanje: *Na koji način socijalni model Son Rise programa doprinosi promjenama u verbalnoj komunikaciji prema postavkama socijalnog modela Son Rise programa?*

TEMA:

IZJAVE SUDIONIKA	KODOVI	PODKATEGORIJE	KATEGORIJA
<p>„ogromne promjene.“</p> <p>„možda najveće promjene u tom verbalnom dijelu.“</p> <p>„razvio je spontani govor i spontano komentira, znači čak i događaje iz dana komentira, prije spavanja često, nešto što mu je ostalo što ga se dojmilo, kaže što želi, što ne želi.“</p> <p>„Sad smo bili na moru pa je, ja sam mu rekla: Sutra idemo u Zagreb, i on je rekao, prvo je rekao: Nećeš u Zagreb. i onda je rekao: Neću, neću u Zagreb.“</p> <p>„jasno i ovaj, komentira znači, nekad u rečenicama govori i traži ono što želi ili poziva na igru i poziva onako baš zna nekad kad je vikend da hoće ići baš na Bundek.</p>	<p>Dijete spontano komentira i govori: <i>Loš dan vani.</i></p>	<p>Verbalna komunikacija (spontani govor, komentiranje, što želi, što ne želi).</p> <p>Verbalna komunikacija-izgovaranje punih rečenica.</p>	<p>Promjena u području komunikacije.</p>

<p>„je bilo prije nekoliko dana, a što ga se dojmilo, recimo: <i>Idemo u centar Silver na terapiju sa labradorom</i>, s terapijskim psom i onda je, tražio je voditeljicu da ide vidjeti macu, jer voli mačke, i onda je ona donijela jednu macu i onda je on malo tu macu mazio. I sad je on puno puta poslije toga govorio: <i>Teta Maša je donijela macu, mazio si macu.</i> I kaže, isto tako kaže šta mu smeta. Recimo još uvijek je osjetljiv na zvukove neke i onda ovaj, ili ako neko dijete, isto mu sad smeta ako, kad neka se djeca glasaaju ili je mali tantrum i onda kaže: <i>Ide mi u mozak!</i> Za to, ili recimo za usisivač, sad smo čistili s usisivačem i onda je rekao, ovaj: <i>Teta Nado, ugasi usisivač, ugasi! To mi smeta!</i> „<i>Boli stomačić ili Boli zub</i>“.</p> <p>„ja sam mu danas rekla iza vrtića da idemo u plyroom na igranje i onda smo došli, nešto smo, namazala sam mu uštupkić s medom i onda je on mene</p>	<p>Dijete se buni na način da govori da mu je u skupini preglasno.</p>	<p>Verbalna komunikacija-spontano komentiranje.</p> <p>Verbalna komunikacija-izražavanje negodovanja.</p>	
--	--	---	--

uzeo za ruku i rekao: <i>Ajde mamice, idemo u plyroom, ajde mamice, ajmooo, isti tren!</i>		Verbalno iniciranje akcije.	
--	--	-----------------------------	--

Istraživačko pitanje: *Na koji način socijalni model Son Rise programa doprinosi promjenama u rasponu interaktivne pažnje prema postavkama socijalnog modela Son Rise programa?*

TEMA:

IZJAVE SUDIONIKA	KODOVI	PODKATEGORIJE 	KATEGORIJA
<p>„To se onako baš počelo razvijati od nekoliko sekundi pa naprijed tako da duljina raspona interaktivne pažnje je danas daleko veća u odnosu na početak, jer kažem, u početku nije imao ni imitaciju usvojenju, bio je neverbalan sasvim i kontakt očima nije bio prisutan.</p> <p>„minutu smo interaktivne pažnje smo imali tek nakon dobre godine programa možda ili nešto manje, a danas, ne znam sad točno ono koliko.</p> <p>Možda do nekih deset minuta, ne znam, nisam nikad mjerila. Mislim da je do 10, do 15 minuta može bit s tim da je to isto jako varira.</p>	<p>Raspon trajanja interaktivne pažnje od nekoliko sekundi u odnosu na početak.</p> <p>U početku dijete nema razvijenu imitaciju. To je razlog nepostojanja interaktivne pažnje u početk</p> <p>Od početka do danas interaktivna pažnja je prisutna i do 10-15 minuta.</p>	<p>Raspon interaktivne pažnje se produljuje</p> <p>Poticanje imitacije doprinosi pojavi interaktivne pažnje</p> <p>Produljenje prisutnosti interaktivne pažnje</p>	<p>Promjene u području raspona interaktivne pažnje.</p>

Istraživačko pitanje: *Na koji način socijalni model Son Rise programa doprinosi promjenama u fleksibilnosti prema postavkama socijalnog modela Son Rise programa?*

TEMA:

IZJAVE SUDIONIKA	KODOVI	PODKATEGORIJE	KATEGORIJA
<p>„Danas je ta fleksibilnost puno veća.“</p> <p>„puno je veća u smislu da znači on sudjeluje u interakciji s drugom djecom, znači ono, i čak uključuje se u te grupne igre jako puno.“</p> <p>„i dalje nakon nekog vremena bude mu previše i onda ono krenu ta neželjena ponašanja jel, tipa da će nekog gurnut ili da će razbacivat pijesak ili nešto iako jako dobro on, dobro u vrtiću se regulira i sluša u biti i ono jako rijetko ima tantrume.“</p> <p>„Fleksibilnost je puno veća recimo prije godinu, prije dvije godine uopće nije znači, prije tri četiri godine je bio apsolutno nezainteresiran za bilo kakav kontakt s drugom djecom, sa vršnjacima da bi se onda ovaj prije dvije godine je bio i zainteresiran i čak je i verbalno recimo, u parku je, ako bi dijete stajalo</p>	<p>Fleksibilnost je vidljiva u igri s drugom djecom (grupna igra).</p> <p>Promjena u fleksibilnosti je vidljiva kroz zainteresiranost za kontakt s drugom djecom, s vršnjacima.</p>	<p></p> <p>Fleksibilnost u odnosu na interakciju s drugom djecom u igri.</p> <p>Sposobnost regulacije u vrtiću. Pokazivanje fleksibilnosti kada sluša.</p> <p>Fleksibilnost za vrijeme odgode ponašanja (u igri)</p>	<p>Promjene u području fleksibilnosti.</p>

<p>pored tobogana, a on se htio spustit, onda bi on rekao: Makni se, makni se meni, to je bilo, e. To me bilo jako oduševilo, znači njegov prvi Makni se meni.“</p> <p>Da bi prije nekoliko mjeseci on u parku igrao se sa dječakom i onda je ono kad... dečko je ovaj krenuo kući i on je išao za njim i rekao mu je: Molim te nemoj ić.“</p>	<p>Dijete pokazuje fleksibilnost za vrijeme čekanja drugog djeteta koje ide na tobogan.</p>		
	<p>Dijete pokazuje spremnost na to da se drugo dijete vrati u park i da se zajedno igraju.</p>	<p>Prisutna fleksibilnost u iniciranju ponašanja drugog djeteta.</p>	

4.2. Interpretacija nalaza dobivenih intervjuom

Temeljem kvalitativne analize podataka u ovom poglavlju prikazani su nalazi istraživanja koji su oblikovani po tematskim područjima te koji će u ovom poglavlju biti interpretirani. Za navedeno tematsko područje prikazane su specifične teme koje ga objašnjavaju i koje su opisane kroz kategorije koje pripadaju pojedinoj specifičnoj temi.

U prvoj tablici prikazana je tema *Ostvarivanje kontakta očima i neverbalne komunikacije*.

Interpretacija nalaza istraživanja odnosi se na prvo postavljeno istraživačko pitanje:

„Na koji način socijalni model Son Rise programa doprinosi promjenama u kontaktu očima i neverbalnoj komunikaciji prema postavkama socijalnog modela Son Rise programa?“

KATEGORIJA	POTKATEGORIJA
Promjena u području komunikacije	Način na koji dijete pokazuje kontakt očima
	Neverbalna komunikacija kroz geste
	Izražava potrebu kroz kontakt očima
	Neverbalna komunikacija u igri
	Neverbalna komunikacija-pozdravljanje
	Neverbalna komunikacija-pokazivanje pažnje prema drugoj osobi

Sudionica istraživanja kao važan oblik razvijanja socijalne interakcije, u ovom slučaju, u području komunikacije djeteta, navodi ostvarivanje kontakta očima i neverbalne komunikacije. Pri tome navodi neke od pokazatelja kao što je dulje trajanje kontakta očima te pokazivanje kontakta očima u trenucima privrženosti te kroz igru. Također su vidljive promjene u području neverbalne komunikacije kroz geste kada dijete izražava tugu, sreću ili kada ga nešto boli kao i kod negodovanja ili kada nešto želi, pokazivanje prstom u igri, mahanje kada netko odlazi.

Interpretacija nalaza istraživanja odnosi se na drugo postavljeno istraživačko pitanje:

Na koji način socijalni model Son Rise programa doprinosi promjenama u verbalnoj komunikaciji prema postavkama socijalnog modela Son Rise programa?

KATEGORIJA	POTKATEGORIJA
Promjena u području komunikacije	Verbalna komunikacija (spontani govor, komentiranje, što želi, što ne želi)
	Verbalna komunikacija-izgovaranje punih rečenica
	Verbalna komunikacija-spontano komentiranje
	Verbalna komunikacija-izražavanje negodovanja
	Verbalno iniciranje akcije

Kao sljedeću važnu temu sudionica navodi ostvarivanje verbalne komunikacije te prisutne promjene primjenjujući Son-Rise program na području komunikacije. Prema navedenome sudionica govori o promjenama koje su se dogodile a one se odnose na spontani govor i komentiranje, iskazivanje dojmova toga dana. Također verbalno iskazuje što želi, što ne želi te poziva drugoga na igru ili kada želi ići negdje. Majka nadalje govori da dijete na verbalan način može reći kada mu je previše senzornih podražaja i kada se želi udaljiti od situacije. Također na verbalan način pokazuje kada ga nešto boli.

Interpretacija nalaza istraživanja odnosi se na drugo postavljeno istraživačko pitanje:
Na koji način socijalni model Son Rise programa doprinosi promjenama u rasponu interaktivne pažnje prema postavkama socijalnog modela Son Rise programa?

KATEGORIJA	POTKATEGORIJA
Promjene u području raspona interaktivne pažnje	Raspon interaktivne pažnje se produljuje
	Produljenje prisutnosti interaktivne pažnje

Sudionica navodi prisutne promjene u rasponu interaktivne pažnje. Navodi da je danas u odnosu na početak provođenja programa raspon interaktivne pažnje puno dulji. U odnosu na početak kada dijete nije imalo razvijenu imitaciju, ono nije ni moglo ostvariti interaktivnu pažnju s drugom osobom, dok raspon interaktivne pažnje s drugom osobom danas, kako mama ističe, seže i do 15 minuta.

Interpretacija nalaza istraživanja odnosi se na drugo postavljeno istraživačko pitanje:
Na koji način socijalni model Son Rise programa doprinosi promjenama u fleksibilnosti prema postavkama socijalnog modela Son Rise programa?

KATEGORIJA	POTKATEGORIJA
Promjene u području fleksibilnosti	Fleksibilnost u odnosu na interakciju s drugom djecom u igri
	Sposobnost regulacije u vrtiću
	Pokazivanje fleksibilnosti kada sluša
	Fleksibilnost za vrijeme odgode ponašanja (u igri)
	Prisutna fleksibilnost u iniciranju ponašanja drugog djeteta.

Kao zadnju i važnu temu sudionica navodi promjene u području fleksibilnosti koje se odnose na djetetovo sudjelovanje u socijalnim interakcijama s drugom djecom u vrtiću u igri i slušanje dok mu se nešto govori, čekanje na red kada želi ići na tobogan i sl. Također majka ističe fleksibilnost djeteta u iniciranju ponašanja drugog djeteta (kada prijatelj odlazi iz parka te mu dijete govori da ne ide).

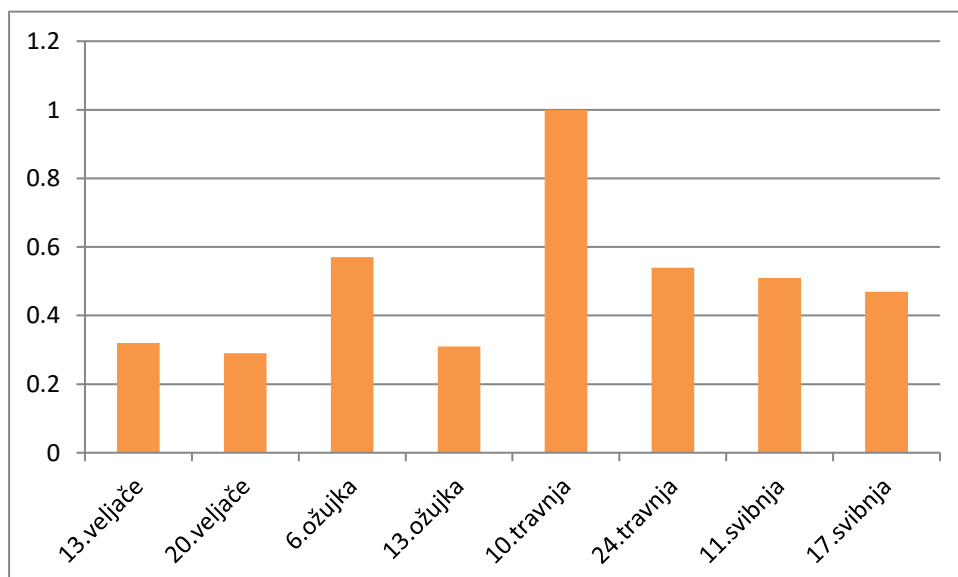
Temeljem interpretacije podataka povezat će se ključni nalazi ovog kvalitativnog istraživanja uzimajući u obzir promišljanja sudionika istraživanja, u ovom slučaju majke o razvoju socijalne interakcije kod dječaka s poremećajem iz spektra autizma koristeći Son-Rise

program. Prema nalazima istraživanja primjena Son-Rise programa predstavljaju veliki utjecaj na razvoj socijalnih ponašanja kod dječaka s poremećajem iz spektra autizma. Kod promatranih pojava došlo je do pojave na svim područjima socijalne interakcije koja podrazumijeva neverbalnu komunikaciju i kontakt očima, verbalnu komunikaciju, duljinu raspona interaktivne pažnje i fleksibilnosti. Podaci ukazuju da su sva navedena područja u međusobnom odnosu i da se konstantno isprepliću. Iz majčinog intervjua možemo zaključiti da je dijete razvilo imitaciju koja je ključna za daljnji socijalni razvoj djeteta. Istovremeno se imitacija povezuje sa združenom pažnjom te rasponom interaktivne pažnje kao dijelom ovog programa kojim se navedeno pospješuje. Sljedeći važan čimbenik ogleda se u važnosti uspostave kontakta očima koji proizlazi iz združene pažnje te kada dijete pokazuje interes u određenoj aktivnosti. Također je važno istaknuti da dijete koristi kontakt očima kada nešto želi. U aktivnostima dijete također razvija fleksibilnost u situacijama kada treba pričekati red za spuštanje niz tobogan i slično. Dakle dijete razvija sva prethodno navedena područja kada se nalazi u interakciji s drugom osobom i to je ono što majka kroz intervju upravo i prikazuje.

4.3. Rezultati opažanja putem video snimke

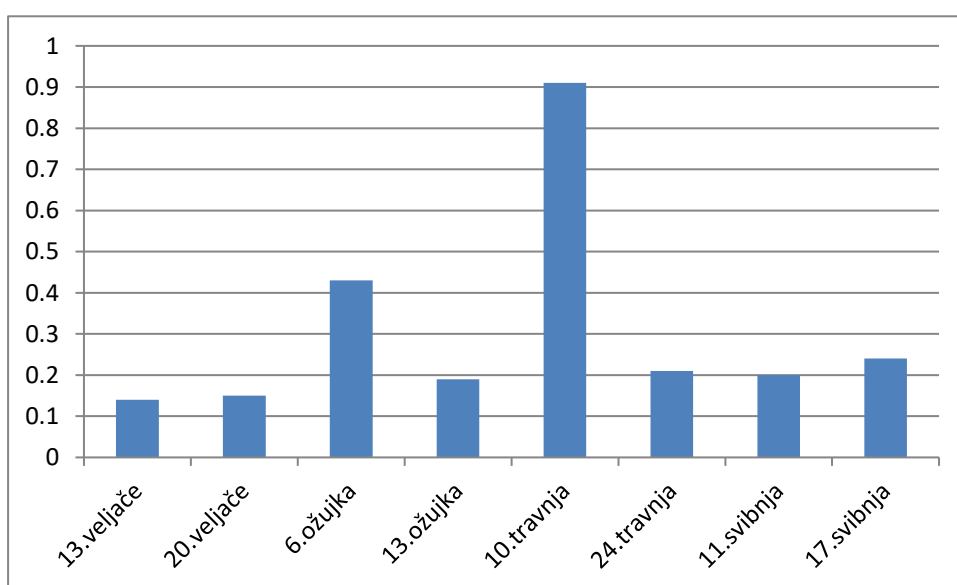
U ovom poglavlju prikazani su nalazi istraživanja koji su prikupljeni opažanjem, a koji će u ovom poglavlju biti interpretirani. Opažanjem su se prikupljali podaci koji se odnose na iniciranje verbalne i neverbalne komunikacije u igri od strane dječaka. Također se pratio i broj različitih verbalnih iskaza po susretu. Napredak se pratio kroz period od 4 mjeseca (veljača, ožujak, travanj, svibanj). Video snimke su analizirane dva puta mjesečno radi stjecanja uvida u napredak dječaka.

Slika 2: grafički prikaz inicirane komunikacije od strane djeteta po minuti

Obzirom na različitu duljinu mjerenja, podaci su prebačeni u učestalost po minuti. Uvidom u prikaz grafa vidljivo je da iniciranje komunikacije od strane dječaka u svakom mjesecu podjednak. Jedino mjesec travanj prikazuje pojačano iniciranje komunikacije, no, budući da nema uzlazne putanje u prikazanom grafu, ovi podaci pokazuju da dječak u ova četiri mjeseca zapravo stagnira, odnosno ne pokazuje napredak. Vodeći se prema rezultatima može se zaključiti da je potrebno raditi na tome da se djetetova inicijativa sve više širi koristeći se nekim drugim metodama.

Slika 3: grafički prikaz djetetovih pridavanja različitih verbalnih iskaza situaciji

Uvidom u prikaz grafa u kojem je prikazano dječakovo pridavanje različitih verbalnih iskaza situaciji u svakom susretu kroz ova četiri mjeseca može se zaključiti da je količina verbalnih iskaza najviša u prvome mjerenju u ožujku te u prvome mjerenju u travnju. Vodeći se rezultatima, vidljivo je da dječak ne pokazuje napredak. Takav zaključak možemo potkrijepiti nepostojanjem konstantne uzlazne putanje na grafu. Budući da napredak kroz četiri mjeseca nije postignut potrebno je raditi na nadograđivanju vještina, primjerice proširenje verbalnog iskaza (kada dijete kaže rečenicu, a druga osoba ju treba proširiti).

4.4. Rezultati kvalitete simboličke i funkcionalne igre:

Dijete pokazuje visoku razinu kvalitete igre, a to je vidljivo po tome što je gotovo svaka igra funkcionalna, sastoji se od nekoliko bitnih elemenata i ima svoj tijek od početka do kraja. Budući da dijete voli igre s autićima, jedna od najzanimljivijih igara je vožnja autića u krug.

Ova igra je prisutna od početka trećeg mjeseca i dijete ju često koristi. Ono što je zanimljivo istaknuti jest to što s vremenom dijete nadograđuje elemente na svoju igru.

Inicijalna procjena (6. ožujka):

Video snimke su analizirane početkom trećeg mjeseca. Vidljivo je kako dječak u igri koristi dva autića s kojima se utrkuje u krug u prisustvu studentice koja također uzima autiće i usporedno s dječakom vozi autiće u krug. Vidljivo je da dječak nakon nekoliko krugova „leti“ s autićem u blato i traži pomoć da ga se od tamo izbavi. Kroz inicijalnu procjenu može se zaključiti da dječak ima ideju kako osmisliti funkcionalnu igru i pritom uključiti drugu osobu u igru (u ovom slučaju studenticu). Dječak joj daje konop i i želi da izvuče autić iz „blata“. Ovom reakcijom dječak pokazuje spremnost na interakciju s drugom osobom u igri.

Procjena u sredini intervencije (24. travnja):

Dječak pokazuje jednu drugačiju razinu igre. Ulazi u socijalnu interakciju sa studenticom vrlo jednostavno na način da uzima formulu „Roarya“, polako ga gura i odjednom ga zaustavi i kaže: *Stari motor, neće upaliti!* Studentica mu se približava i govori mu da trebaju vidjeti što se dogodilo. Na to se dječak nadovezuje da mu fali još jedan kotač. Uzima kotač sa strane i pokušava ga staviti na mjesto kotača koji nedostaje i pritom govori: *Je li to ovaj kotač? A-a, to nije.* Iz ovoga je vidljivo koliko elemenata u igri dječak nadodaje i povezuje te iste elemente u igri. Dakle, nakon što je stavio kotačić, shvatio je da to nije onaj pravi i počeo je tražiti drugoga sve dok ga nije našao. Nakon toga je započeo s utrkom.

Finalna procjena (17. svibnja):

Nakon dva mjeseca provedena u igri, uz sve navedeno do sada dječak još nadograđuje svoju igru. Dječak koristi aktivnosti na vrlo svrsishodan način. Novi element koji uvodi u svoju igru „Hranjenje“ autića prije utrke kako bi bolje vozili. Uzima naljepnice na kojima je Spužva Bob te ih stavlja na sjedalo u svaki autu. Dječak prije utrke uzima autiće i odlazi u „trgovinu“ kupiti hranu. Uzima sličicu na kojoj je lubenica. Dječak broji naljepnice i ljepi ih svakom autiću na usta. Dječak ulazi u interakciju sa studenticom na način da zajedno „hrane“ Žuču. Iz prethodno navedenog vidljivo je da dječak može misliti unaprijed. To je pokazao time što je prije utrke „nahratio“ autiće kako bi bolje vozili utрку. To je jedna nova aktivnost koja se sastoji od puno malih osmišljenih koraka što prije nije bio slučaj u drugim aktivnostima. Ovdje je prisutna simboličko-funkcionalna igra.

5. KRITIČKI OSVRT

U ovom su radu prikazani rezultati provedenog istraživanja na temu doprinosa Son-Rise programa na vještine socijalne interakcije kod dječaka s poremećajem iz spektra autizma. Osnovni cilj ovog rada bio je opisati doprinos Son-Rise programa iz perspektive majke (intervju) i istraživača (opažanje) na vještine socijalne interakcije koja je sastavni dio područja verbalne i neverbalne komunikacije i igre, a drugi sastavni dijelovi su još i raspon interaktivne pažnje i fleksibilnost.

Uvidom u rezultate dobivene metodom opažanja u periodu od četiri mjeseca vidljiv je napredak u funkcionalnoj igri. Dječak ima razvijenu ideju o tome kako osmisliti i pritom uključiti drugu osobu u igru. Također pokazuje spremnost na interakciju s drugom osobom što znači da dopušta osobi da sudjeluje u igri i pritom iznosi svoja razmišljanja i ideje. Dječak uvodi nove elemente u igru, iste dobro povezuje te pokazuje uspješnost u osmišljavanju većeg broja malih koraka koje koristi u igri. Povezujući prethodno izneseno može se zaključiti da je dječakova uspješnost u igri također rezultat primjene fleksibilnosti i interaktivne pažnje.

Verbalna i neverbalna komunikacija koja se odnosi na iniciranje od strane dječaka također je opažana u razdoblju od četiri mjeseca. Ono što je bitno navesti jest da, koliko god je dječak do sad napredovao vidljivo je da je u ovom razdoblju stagnirao. Vodeći se prema rezultatima može se zaključiti da je potrebno raditi na tome da se dječakova inicijativa sve više širi koristeći neke druge metode kojima bi se njegov razvoj mogao unaprijediti.

Govoreći o dječakovom pridavanju različitih verbalnih iskaza situaciji, prema rezultatima kroz četiri mjeseca praćenja, vidljiva je stagnacija. Stoga, u radu s dječakom potrebno je nadograđivati vještine poput proširivanja verbalnog iskaza (kada dijete kaže rečenicu, a druga osoba ju treba proširiti i sl.). To se ujedno može istaknuti kao nedostatak ovog programa. U programu se u cijelosti koristi responzivni stil što znači da druga osoba koja je s djetetom uvijek odgovara na njegove reakcije i nikad ne preuzima inicijativu. Ono što se može dogoditi jest to da dijete neće usvajati vještine koje su nužne za njegovo svakodnevno funkcioniranje, a za koje ono nema unutrašnju motivaciju. Stoga bi se trebao provoditi i direktivan stil kao i prisutnost jasnije strukturiranosti.

Važno je staviti naglasak na to da se ovaj program može gledati kao temelj daljnjeg podučavanja, jer će dijete uspješnije odgovarati na buduće izazove ukoliko prethodno razvije fleksibilnost, interaktivnu pažnju i komunikaciju. Također je potrebno pronaći način na koji će se segmenti ponašanja u svakom području mjeriti.

Unatoč izostanku napretka u posljednja 4 mjeseca, analiza intervjua je pokazala da je ovaj program pomogao majci uspostaviti odnos s vlastitim djetetom, a tehnike koje se koriste u ovom programu koristila je kao svojevrsan alat u procesu zbližavanja s njim. Najvažnije od svega i kao temelj uspostave odnosa s djetetom jest imati povjerenje u njega i to je ono što je majci pomoglo u nošenju s poteškoćama.

Majka gotovo svakodnevno dobiva stručnu podršku supervizora, a budući da u Republici Hrvatskoj potpora roditeljima nije razvijena, takav pristup ju istovremeno osnažuje za daljnje postupke u budućnosti.

Ovaj prikaz slučaja ukazao je na to da dijete nije napredovalo u posljednja 4 mjeseca unatoč poticanju 7 sati na tjedan, no pokazao je svoju vrijednost u poboljšanju odnosa majke i djeteta. Potrebno je sustavnije evaluirati Son Rise pristup kako bi se vidjelo u kojim područjima najviše doprinosi pozitivnim ishodima razvoja i kako bi se ukazalo na područja te intervencije u koje je ključno unijeti promjene.

6. LITERATURA

1. Ajduković, Urbanc, (2010): *Kvalitativna analiza iskustva stručnih djelatnika kao doprinos evaluaciji procesa uvođenja novog modela rada u centre za socijalnu skrb*. Ljetopis socijalnog rada, 17 (3), 319-352
2. Ali, S., Frederickson, N. (2006): *Investigating the Evidence Base of Social Stories, Educational Psychology in Practice: theory, research and practice in educational psychology*. 22 (4), 355-377.
3. American Psychiatric Association (2000). Diagnostic Statistical Manual.
4. American Psychiatric Association (2013). Diagnostic Statistical Manual.
5. Baniel A. (2012). *Kids Beyond Limits*. New York: Penguin Books.
6. Barić, Ž., Ž. (2016). *Primjena intervjuja kao istraživačke metode u knjižničarstvu*. Diplomski rad
7. Begić, M., Stošić, J., Frey-Škrinjar, J. (2016). Vršnjački vođena intervencija za poticanje socijalne interakcije djeteta s poremećajem iz spektra autizma. Logopedija, 6, 2, 62-68.
8. Brown, W., H., Odom, S., L., i Conroy, M., A. (2001). *An Intervention Hierarchy for Promoting Young Children's Peer Interactions in Natural Environments*. Topics in Early Childhood and Special Education, 21 (3), 162-175.
9. Callaghan, B., L., Tottenham, N. (2016). *The Neuro-Environmental Loop of Plasticity: A Cross-Species Analysis of Parental Effects on Emotion Circuitry Development Following Typical and Adverse Caregiving*. Neuropsychopharmacology; 41(1):163-76.
10. Denzin, N., K. (1989). *The research act. A theoretical introduction to sociological methods (3rd. ed)*. Englewood Cliffs. NJ: Prentice Hall.
11. Etički kodeks odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju (2006). *Na osnovi Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju* (Narodne novine, br. 123/03., 198/03., 105/04. i 174/04.)
12. Gray, C., Garand, J. D. (2003): *Social Stories: Improving responses of students with autism with accurate social information, Focus on Autistic Behavior*. 8 (1), 1-10.
13. Greenspan, S.I., Wieder, S. (2006). *Engaging autism: Using the Floortime Approach to help children relate, communicate, and think*. Cambridge, MA, US: Da Capo Press.
14. Grusec J., E., Danyliuk, T. (2014). *Parenting Skils. Parents' Attitudes and Beliefs: Their Help Children Relate, Communicate, and Think*. Da Capo Press.

15. Houghton, Schuchard, Lewis i Thompson (2013). *Promoting child-initiated social communication in children with autism: Son-Rise Program intervention effects*. J Commun Disord. 2013 Sep-Dec;46(5-6):495-506
16. Hutchins, T. L. (2012): *Social Stories*. U: Prelock, P. A., i McCauley, R. J. (ur.).
17. Kaufman, B., N. (1994). *Happines is a choice*. New York: Favcet Columbine
18. Kaufman, R., K. (2014.). *Autism Breaktrough*. New York: St. Martin's Press
- Lacey A. & Luff, D. (2007). *Qualitative research analysis. The NIHRDS: East Midlands / Yorkshire & the Humber*.
19. Lawson W. (2013). *Sensory connection, interest/attention and gamma synchrony in autism or autism, brain connections and preoccupation*. Med Hypotheses; 80(3): 284-8.
20. LeDoux J. (2002). *Synaptic Self: How Our Brains Become Who We Are*. New York: Viking/Penguin
21. Marasović, T. (2007). *Izvođenje intervjua (prednosti i nedostaci)*. Metodološki esej. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
22. Matsudaira, I., et al. (2016). *Parental Praise Correlates with Posterior Insular Cortex Gray Matter Volume in Children and Adolescents*. PLoS One 11(4): e0154220.
23. McConnell, S., R. (2002). *Interventions to facilitate social interaction for youngchildren with autism: Review of available research and recommendations for educational intervention and future research*. Journal of Autism and Developmental Disorders, 32, 351–372
24. Mesurado B, Richaud, M. (2013). *Children's perception of parental relationship and personality traits in Argentinean children, in Personality Traits: Causes, Conceptions and Consequences*. M.A.W. E. E. Crossman, Editor. New York. pp. 1-26.
25. Milas, G. (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
26. Miles, M. B. & Huberman, M. A. (1994). *Qualitative data analysis: An Expanded Sourcebook*. London: SAGE Publications, Inc.
27. Mlinarević, V., Tomas, S. (2010). *Partnerstvo roditelja i odgojitelja čimbenik razvoja socijalne kompetencije djeteta*. Magistra ladertina, 5 (5), 143-158.
28. Odom, S. L., Strain, P. S. (1984). *Peer-mediated approaches to promoting children's social interaction: A review*. American Journal of Orthopsychiatry, 54, 544 –557
29. Patterson, S., Y., et al. (2014). *The association between parental interaction style and children's joint engagement in families with toddlers with autism*. Autism 18(5): 511-8

30. Prata, J., Coelho. R., Lawson, W. (2018). *How the Attitude of Acceptance, Enthusiasm and Learning through Motivation Affects Brain Development in Children with Autism: A Literature Review*. 6, 14-24
31. Prizant, B., M. (2015). *Uniquely Human: A Different Way of Seeing Autism*. USA: Simon & Schuster, Inc.
32. Thompson, C., Jenkins, T. (2016). Training Parents to Promote Communication and Social Behavior in Children with Autism: The Son-Rise Program, 4:1
33. Tkalac Verčić, A. i sur. (2010): *Priručnik za metodologiju istraživačkog rada – kako osmisliti, provesti i opisati znanstveno i stručno istraživanje*. M.E.P. d.o.o., Zagreb.
34. Tottenham, N., Sheridan, M., A. (2009). *A review of adversity, the amygdala and the hippocampus: a consideration of developmental timing*. Front Hum Neurosci, 3: 68
35. Trivette, C., M. (2003). *Influence of caregiver responsiveness on the development of young children with or at risk for developmental disabilities*. Bridges; 1(3): 1-13.
36. Volkmar, F.R., Reishow, B., Doering, P. (2011). *Evidence – Based Practices in Autism: Where We Are Now and Where We Need to Go*. U: B. Reichow, P. Doehring, D.V.Cicchetti, F.R.Volkmar (Ur.), Evidence – based Practices and Treatments for Children with Autism (str. 365 - 390). New York: Springer.
37. Williams, K. (2001). *The Son-Rise program intervention for autism: An investigation into prerequisites for evaluation and family experience*. PhD
38. RDI connect (2018). Pristupljeno 10. lipnja 2018 sa <https://www.rdiconnect.com/about-rdi/>.
39. World Health Organization. Pristupljeno 30. 3. 2018. sa <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/autism-spectrum-disorder/en/>